

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta

Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Kristýna Bowles

*Přístup seniorů k sociálnímu zemědělství jako možné
alternativy činností / využití volného času v domově pro
seniory*

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Miloslava Šotolová

2017

Čestné prohlášení:

„Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu použitých zdrojů.“

V Olomouci 21. 6. 2017

.....

Kristýna Bowles

Poděkování

Ráda bych poděkovala své vedoucí Mgr. Miloslavě Šotolové především za její trpělivost, která ji provázela po celou dobu naší spolupráce a také za její cenné rady a odborné vedení. Další poděkování patří mému partnerovi za jeho podporu a lásku v situacích, kdy končila veškerá legrace. Děkuji také své kamarádce, spolužačce a spirituální poradkyni Báře za to, že mi nedovolila neuspět.

Obsah

Obsah	4
Úvod.....	6
1 Sociální zemědělství.....	8
1.1 Principy sociálního podnikání a integračního sociálního podnikání.....	9
1.2 Přínosy sociálního zemědělství	10
1.3 Typy klientů sociálního zemědělství.....	11
2 Klient senior	12
2.1 Stárnutí	12
2.1.1 Mýty stáří.....	13
2.1.2 Potřeby seniora	14
2.2 Domovy pro seniory.....	15
3 Přístup sociálního pracovníka k seniorovi na sociální farmě	19
3.1 Ekologický přístup / Ekologická perspektiva	20
3.2 Reminiscence	21
3.3 Ergoterapie	23
4 Výzkumná část	25
4.1 Cíl a výzkumná otázka	25
4.2 Kvalitativní výzkum.....	25
4.3 Metoda výběru respondentů – metoda záměrného (účelového) výběru	26
4.4 Focus group – ohnisková skupina	27
4.5 Etický rozměr výzkumu	28
4.6 Popis výzkumného souboru	29
4.7 Způsob zpracování dat	31
4.7.1 Popis metody fixace a zpracování dat.....	31

5	Výsledky výzkumného šetření	33
5.1	Analýza dat.....	33
5.1.1	Otevřené kódování.....	33
5.1.2	Axiální kódování.....	34
5.2	Výsledky výzkumu.....	34
5.2.1	Dílčí cíl 1: Zjistit, zda senioři vnímají koncept sociálního zemědělství jako vhodný pro práci se seniory.....	34
5.2.2	Dílčí cíl 2: Zjistit, jestli by senioři uvítali koncept sociální zemědělství jako pozitivní alternativu činnosti domova pro seniory	41
6	Shrnutí výsledků a diskuse	43
6.1	Dílčí cíl 1: Zjistit, zda senioři vnímají koncept sociálního zemědělství jako vhodný pro práci se seniory	43
6.2	Dílčí cíl 2: Zjistit, jestli by senioři uvítali koncept sociální zemědělství jako pozitivní alternativu činnosti domova pro seniory	43
7	Závěr.....	45
8	Seznam zdrojů	48

Úvod

Současné sociální farmy se orientují na znevýhodněné občany na pracovním trhu. Jejich služby jsou převážně nabízeny zdravotně postiženým, drogově závislým, nezaměstnaným, lidem bez přístřeší a lidem, kteří byli propuštěni po výkonu trestu. Celkový koncept farem by se však mohl rozšířit o sociální služby pro seniory, kteří by mohli uvítat možnost volby mezi domovem pro seniory a sociální farmou. V rámci praxe mi bylo dovoleno nahlédnout do prostředí domova pro seniory. Všechny personál domova se snažil klientům nahradit jejich domov. Nebylo však možné říci, že klienti žili v domově rádi nebo že domov pro seniory opravdu vnímali jako domov. Celkově bylo cítit ve vzduchu napětí a hádky se spolubydlícími atmosféru jen zhoršovaly.

Tato práce užívá formu kvalitativního výzkumu s teoretickou i empirickou částí. V teoretické části se vysvětlují pojmy, jako je koncept sociálního zemědělství, důležitost prostředí, v kterém se člověk nachází a které na jedince působí stejně, jako oni působí na něj. Dále je nastíněn život klienta seniora v domově pro seniory. **Cílem práce** je dojít ke zjištění, zda senioři vnímají koncept sociálního zemědělství jako vhodný pro práci se seniory a zda by tento koncept uvítali jako alternativu činnosti domova pro seniory. Tento cíl byl rozdělen na dva dílčí cíle. **Prvním dílčím cílem** je dozvědět se, zda senioři vnímají koncept sociálního zemědělství jako vhodný pro práci se seniory. **Druhým dílčím cílem** je zjistit, jestli by uvítali koncept sociálního zemědělství jako pozitivní alternativu činnosti domova pro seniory. V empirické části výzkumu je využita výzkumná metoda focus group, která pomůže k odhalování názorů seniorů na sociální zemědělství.

Pokud by měl člověk možnost volby mezi městským domovem pro seniory a sociální farmou (sociální farma by mohla fungovat nejen jako denní stacionář pro seniory, ale i jako domov pro seniory), bylo by velice zajímavé sledovat, zda by se kvalita života seniora zvyšovala, zda by byl spokojenější, usměvavější a šťastnější. Jako velkou výhodu ubytovacího zařízení pro seniory na sociální farmě vnímám to, že aktivity pro seniory nemusejí být uměle vymyšleny, jelikož senior je součástí jejího přirozeného dění. Je zde přirozeně fungující systém aktivit – sběr plodů nebo vajec, trhání květin, krmení zvířat atd.

Městské domovy pro seniory nenabízí možnost ubytování i s domácím mazlíčkem, často však domácí mazlíček nahrazuje seniorovi děti nebo blízkého přítele.

Zvíře pak často končí u jiných příbuzných, sousedů nebo i v útulcích. To způsobuje oboustranný stres. Umím si představit, že by na sociální farmě mohla být možnost ubytování seniora i s jeho zvířecím kamarádem. V domovech pro seniory je velká snaha a energie investována do vymýšlení aktivit, které navíc často neodpovídají klientovým očekáváním. Na farmě by ale sociální pracovníci mohli investovat svůj čas do seniorů.

V mnoha případech je na seniora nahlíženo negativně, především se vnímá pro to, co již nesvede. V domovech pro seniory se často a dlouze sedí. V jídelně, při aktivitách, na pokojích a chodbě, na lavičce na pozemku u domova (pokud domov má vlastní pozemek). Svaly potřebují být stimulovány, aby nedošlo k jejich ochabnutí. Na sociální farmě by senior mohl dělat tak lehké a těžké práce, které by zvládl. A to by seniorovi dalo pocit důležitosti, a potřeby, zároveň sociální farma může pomoci zrehabilitovat člověka, jelikož jej motivuje k fyzickým úkonům, které dělá zcela přirozeně, dobrovolně a rád.

1 Sociální zemědělství

Předmětem této kapitoly je popsat a představit koncept sociálního zemědělství, jelikož tento koncept je mezi sociálními pracovníky stále poměrně neznámý. Popíši, na jakých principech funguje a jaký je jeho přínos pro společnost. Poukážu na to, které cílové skupiny jsou pro tento koncept vhodné, šířeji se však budu zabírat seniory jako možnými klienty sociálního zemědělství, a zároveň chci poukázat na nový směr práce se seniory, který je dle mě uskutečnitelný v praxi.

Nejčastěji se lze setkat s definicí sociálního zemědělství v této podobě: „*Sociální zemědělství je definováno jako souhrn činností využívajících zemědělské zdroje, rostlinné i živočišné, za účelem tvorby adekvátního prostředí pro různě zdravotně nebo sociálně znevýhodněné osoby a širokou veřejnost s cílem poskytovat jim možnost pracovního uplatnění, napomáhat jejich integraci do společnosti nebo prostřednictvím vzdělávání a volnočasových aktivit přispívat k jejich vztahu k venkovu a přírodě. V tomto smyslu se jedná o to, aby byly v rámci zemědělského podniku nebo zemědělských činností vytvořeny podmínky, jež umožní zapojení osob se specifickými potřebami do běžných zemědělských činností s cílem zajistit jejich rozvoj a podporu a zlepšit jejich blahobyt*“ (Chovanec, Hudcová, Moudrý 2015: 5). V zahraniční literatuře se objevují další výrazy pro sociální zemědělství. Nejznámější z nich jsou Green care, Social farming, Care farming, Ecotherapy, Nature therapy. Sempik uvádí i další výrazy jako Therapeutic horticulture nebo Wilderness therapy (Sempik, Hine, Wilcox 2010: 12).

Pro porozumění toho, čím se sociální zemědělství zabývá, je nutno pochopit, jaké vlastnosti musí sociální zemědělství splňovat, aby účast lidí na tomto konceptu měla co nejvíce pozitivní dopad. Pro sociálního pracovníka je důležité umět vnímat spojitost mezi klientem (institucí) a sociálním prostředím, v kterém se klient (instituce) nachází. Jaký je mezi nimi vzájemný vztah a jak na sebe působí. Je nutné, aby sociální pracovník, který plánuje a vytváří strategie (i klinický psychoterapeut), měl toto neustále na paměti (Navrátil 2001: 152). Podle Germain, Gitterman (1980) je totiž nedostatečné soustředit se pouze na klienta, nebo naopak pouze na prostředí, jelikož pouze pochopení jejich provázanosti je klíčem k možnému úspěchu při pomoci klientovi (dle Navrátil 2001: 152).

Podmínky úspěšnosti sociálního zemědělství jsou závislé i na jeho multifunkčnosti. Sociální zemědělství plní funkci rostlinné a živočišné výroby, ale dále také environmentální, krajinytvornou, rekreativní, kulturní, energetickou a funkci sídlotvornou atd. (Willems 2012 [on-line] [cit. 18. 12. 2014]). Dalším důležitým aspektem je samotný přístup člověka k přírodě. Často to totiž jsou právě lidé sami, kteří mají potřebu pomáhat ostatním, a z tohoto důvodu následně vznikají nové organizace (sociální farmy). Potřeba pomoci je nejvíce směřována k lidem, kteří jsou z nějakého důvodu vyloučeni ze společnosti. Sociální farmy se snaží o začlenění těchto klientů do běžného života a navrátit je do společnosti. Sociální farma jim může nabídnout terapie a pracovní rehabilitace. Zpřístupňuje takové sociální služby, které mohou pomoci klientům se osamostatnit (lidé s mentálním postižením), socializovat se (lidé propuštění z výkonu trestu), získat zpět sebedůvěru (dlouhodobě nezaměstnaní) atd. (Janebová 2014: 100). Tyto zmíněné služby jsou spolu se vzděláváním osob se specifickými potřebami zároveň i posláním sociálního zemědělství (Chovanec, Hudcová, Moudrý 2015: 5). V sociální ekonomice je tento koncept úspěšný při snižování nezaměstnanosti. Cílem sociální ekonomiky je rovněž pokrýt potřeby a cíle společnosti v ekonomickém, sociálním, kulturním a environmentálním rozvoji (Bednáriková, Francová 2011: 14).

1.1 Principy sociálního podnikání a integračního sociálního podnikání

Důležitou organizací v sociálním podnikání je výbor TESSEA¹, který pojmenoval tři základní principy, na nichž je sociální zemědělství postaveno:

- Sociální prospěch mimo naplňování veřejně prospěšného cíle (zaměstnávání znevýhodněných lidí na trhu práce) rovněž zaměstnává i řídicí pracovníky podniku.
- Ekonomický prospěch - peníze, které jsou vydělány při podnikání, jsou následně do podnikání opět investovány. Smyslem je naplňování poslání organizace nebo veřejně prospěšného cíle. Tento princip dovoluje podniku být v řízení nezávislý na zakladatelích, což jim slouží jako nástroj pro překonání ekonomické krize nebo při zvládnání jiných rizik podnikání.

¹ TESSEA je nestátní nezisková organizace přispívající k rozvoji sociálního podnikání v ČR. Podporuje sociální podniky z celé ČR, pomáhá jim v realizaci a představuje je veřejnosti. Dostupné z <http://www.tessea.cz/tessea-o-nas/stanovy> [on-line]. Poslední aktualizace neuvvedena [cit. 7. 2. 2017].

- Environmentální a místní aktéři - pracovní síla je vyhledávána v místní komunitě a spolupracuje se s místními aktéry. Dochází tak k uspokojování potřeb místní komunity v širokém rozvětví. Využívají se místní zdroje a dbá se na šetrné zacházení a manipulaci při jejich získávání. Rovněž se zohledňují environmentální aspekty výroby².

1.2 Přínosy sociálního zemědělství

Jak již bylo zmíněno v předchozích odstavcích, jedním z přínosů vzniku sociální farmy je vytvoření nových pracovních pozic. Zpravidla jsou tyto pracovní pozice velmi žádané. Vzhledem k tomu, že sociální farmy jsou většinou v odlehlejších oblastech, tedy ne v úplné blízkosti měst, přímo se nabízí, aby zaměstnanci byli právě z řad místní společnosti. Výhodou je, že lidé tak nemusí zdlouhavě a komplikovaně dojíždět do měst – pokud tuto možnost vůbec mají. Dojíždění může být časově i ekonomicky velmi náročné. Zaměstnávání v takových oblastech zamezuje nebo zmírňuje míru stěhování lidí za prací. Dalším přínosem je zpřístupnění sociálních služeb pro tamní obyvatele. Může se jednat například i o formu zoorehabilitace a animoterapie. Pomocí tohoto konceptu dojde k rozšíření zemědělských produkčních aktivit (cílem je zaměstnávat osoby různých cílových skupin pomocí finančních příspěvků a podpor) a zároveň aktivit neprodukčních (cílem je příprava na budoucí zaměstnání, aktivizační činnosti, vzdělávání a ostatní činnosti³ (Chovanec, Hudcová, Moudrý 2015: 8). Sociální farmy se na rozdíl od běžného zemědělství snaží o ekologický přístup. Ekologické zemědělství se vyznačuje těmito prvky: obhospodařuje se podstatně menší plocha půdy. Nepoužívají se žádné chemikálie jako prevence před škůdci či plísněmi, dokonce ani hnojiva k podpoře růstu rostlin. Naopak pro ochranu rostlin se využívá organické pomoci přírody, jako jsou sluněčka, houby a bakterie. Zvířata jsou chována v harmonii a s náležitou péčí.⁴ Dalším přínosem v sociálním zemědělství je efektivnější pomoc osobám se

² České sociální podnikání. 2011. (<http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/cz/>). Dostupné z http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/images/pdf/Studie_infrastruktury_TESSEA_plna_verze_podzim2011.pdf [on-line]. Poslední aktualizace neuvedená [cit. 18. 12. 2016].

³ Čerpáno z absolventské práce Bowles, K. 2017. *Sociální zemědělství z pohledu ekologické perspektivy* (<https://is.caritas-vos.cz/>) . Dostupné z https://is.caritasvos.cz/auth/th/13733/caritas_v/Bowles_Kristyna_AP_2017.pdf [cit. 22. 6. 2017].

⁴ Bioinstitut, o. p. s., Institut pro ekologické zemědělství a udržitelný rozvoj krajiny [www.bioinstitut.cz]. Dostupné z http://bioinstitut.cz/documents/letak_Janova_hora_novy.indd.pdf [on-line]. Poslední aktualizace neuvedená [cit. 25. 2. 2017].

specifickými potřebami, v komunitní práci dochází v dané lokalitě k upevňování vztahů mezi lidmi. Pracovní variabilita a její formy vedou k zodpovědnosti plnit pracovní povinnost, což je zavazující a nutí to k odpovědnosti v pozitivním slova smyslu. Sociální služba v zemědělství může být dalším zdrojem příjmu pro danou farmu. Přínosem konceptu je i vytváření vazeb mezi zemědělstvím, sociálními a terapeutickými službami vedoucí ke společné odpovědnosti (Chovanec, Hudcová, Moudrý 2015: 8).

1.3 Typy klientů sociálního zemědělství

- Osoby znevýhodněné na trhu práce (dle Zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, konkrétně § 67, osoby zdravotně postižené, které mají zvýšenou ochranu na trhu práce)
- Uživatelé sociálních služeb (dle Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, pouze uživatelé vhodných typů sociální služby)
- Jiné (veřejnost, která má omezený přístup ke službě a k venkovským aktivitám)⁵ (Chovanec, Hudcová, Moudrý 2015: 6)

Konkrétní příklady:

- osoby zdravotně postižené
- drogově závislí
- dlouhodobě nezaměstnaní
- osoby se sociálním znevýhodněním
- děti po odchodu ze zařízení ústavní či výchovné péče (mladí dospělí)
- dobrovolníci a široká veřejnost

Nejčastější klienti sociálního zemědělství bývají první tři uvedené typy⁶ (Chovanec, Hudcová, Moudrý 2015: 6).

⁵ Čerpáno z absolventské práce Bowles, K. 2017. *Sociální zemědělství z pohledu ekologické perspektivy* (<https://is.caritas-vos.cz/>). Dostupné z https://is.caritasvos.cz/auth/th/13733/caritas_v/Bowles_Kristyna_AP_2017.pdf [cit. 22. 6. 2017].

⁶ Čerpáno tamtéž.

2 Klient senior

Tuto kapitolu jsem se rozhodla zařadit do teoretické části mé bakalářské práce, jelikož považuji za nutné pochopit, kdo je pro nás v dnešní době senior, jak je vnímán společností a hlavně jak se vnímá on sám. Jelikož cílovou skupinou pro můj výzkum jsou právě senioři. Pokud ve své práci píšete o „seniorovi“, není tím myšleno, že se daná tematika se vztahuje pouze na muže, a nikoliv ženy seniorky, naopak. Jednotný výraz mužského rodu používám pro zjednodušení textu. Dále popíšete, jak se zdravotní stav seniora a jeho životní postoj může proměnit při umístění do domova pro seniory anebo na sociální farmu. V této části práce stručně vysvětlím proces stárnutí obestřený mnoha mýty. Pak spíše jen stručně shrnu, jak je nyní nastaven život seniora v pobytových zařízeních pro seniory, aby bylo možné s touto myšlenkou dále pracovat ve výzkumné části. Také chci poukázat na to, jak by daná forma sociální služby na sociální farmě mohla vypadat a zda by tento koncept odhalil nějaká pozitiva v životě seniora. Sociální práce se seniory v domovech a v domovech se speciálním režimem, ať už jde o státní, či soukromé instituce, je v odborné literatuře všeobecně několikrát dobře popsána, a proto odkazuji na tuto literaturu k detailnějšímu uchycení tohoto tématu. Zde chci pouze klienta seniora přiřadit do již vysvětleného konceptu sociálního zemědělství jako možného uživatele sociálních služeb nabízených sociálními farmami.

2.1 Stárnutí

Proces stárnutí lze rozložit do tří složek. Fyzická dimenze vymezuje biologickou stránku – zhoršující se zrak, sluch, pohyb, reprodukce, vizuální stárnutí, změna barvy kůže, vypadávání vlasů, vrásky, atd. Psychická dimenze představuje kognitivní funkce (paměť, schopnost zpracovat informace a řešit problémové situace), mentální funkce a emoční složku. Jak na sebe jedinec nahlíží a vnímá své vlastní „já“. To zásadně ovlivňuje, jaký bude jeho přístup k vlastnímu stárnutí. Sociální dimenze odráží, jak je člověk chápán ve společnosti, jaký má sociální status, jak je sociálně aktivní, zda je začleněn na sociálních sítích, jak o něm smýšlí ostatní (Kubalčíková 2015: 19-20).

Vývojová etapa stáří je rozdělena do tří fází:

- období počátečního stáří (od 60 - 65 let věku)
- období pokročilého stáří (od 75 let věku)
- období vrcholného stáří (od 90 let věku), také se nazývá dlouhověkostí (Hrozenská, Dvořáčková 2013: 13)

Koukolík uvádí, že spíše než věková hranice je podstatný životní postoj člověka. Úspěšně stárnoucímu člověku je 65, 75, ale i třeba přes 90 let. To, jestli je jeho stárnutí úspěšné, se pozná podle toho, že se nedívá celý den na televizi, ale chodí, pracuje, zahradničí, čte knihy, které jsou obsahově velice náročné. Zvládá složité stolní hry a třeba i skáče přes švihadlo. S tímto přístupem je to člověk, který má dobrou náladu, která mu nedovoluje žádné stavy deprese a chmur. Takový člověk je v mnoha případech zcela zdravý, bez civilizačních nemocí, jako je cukrovka, zhoubné nádory, Alzheimerova, Parkinsonova choroba nebo srdeční potíže. Není obézní, spíše štíhlý, plný elánu (Koukolík 2014: 12). Tento typ seniora je velice soběstačný. Může se však stát, že i on bude řešit otázku bydlení a ocitne se v domově pro seniory. V sociální péči o seniory je vnímána jejich subjektivní pohoda a objektivní pohoda, kdy subjektivní pohoda je definována jako přístup orientovaný na štěstí a spokojenost v životě. Zároveň však upozorňuje, že tento přístup nemusí být dostatečný k zajištění kvalitního života. Objektivní pohoda pak zastupuje fyziologické potřeby člověka, zajištění výživy a bezpečného prostředí, kde může člověk dlouze a zdravě žít. Cílem péče o seniora je všeobecně vyhýbat se bolesti a ublížení. Pokud jsou uspokojeny základní životní potřeby, pak je možné hledat aktivitu, která je pro daného seniora autonomní. Taková aktivita může u seniora způsobovat štěstí, radost, zlepšení psychického, ale i fyzického stavu, dodat smysl života a třeba si i zvednout sebevědomí v jeho postavení ve společnosti (Hrozenská, Dvořáčková 2013: 22-23).

2.1.1 Mýty stáří

- Falešné představy - tento mýtus říká, že senior potřebuje být ekonomicky a materiálně zabezpečen, jinak nemůže být spokojený.
- Zjednodušená demografie – za starého člověka se považuje senior pobírající důchod.

- Mýtus homogenity - staří lidé jsou stejní a vypadají stejně, a proto mají všichni stejné potřeby.
- Neužitečný čas - senior je chápán jako člověk, který nepracuje a jako takový je neužitečný.
- Mýtus ignorace - senior není považován za důležitého a může být tedy přehlížen (Haškovcová 2010: 42-47).

2.1.2 Potřeby seniora

Maslow rozděluje potřeby člověka do pěti kategorií, odstupňovaných dle důležitosti. Čím výše na stupnici, tím je tato potřeba člověka společensky důležitější. Nejnižší na stupnici jsou fyziologické potřeby (spánek, jíst, pít, hygiena, fyzický kontakt, dýchání). Tato kategorie uspokojuje lidské potřeby důležité pro zdraví člověka. O stupeň výš se nachází potřeba bezpečí. Tu Maslow rozděluje na ekonomické zabezpečení a fyzické a psychické zabezpečení. Na třetím stupni je potřeba sounáležitosti. Do této potřeby patří informovanost, potřeba být součástí skupiny, potřeba lásky, projevu a naslouchání. Na čtvrtém stupni stojí potřeba autonomie. Ta zahrnuje potřeby svobody, samostatného projevu a rozhodování o svém životě, potřebu uznání a užitečnosti. Posledním a nejvyšším stupněm je potřeba seberealizace. Člověk chce, aby jeho život dával smysl, jelikož ten mu dává důležitost a jen pomocí smyslu života může dojít k naplnění (Pichaud, Thareau 1998: 35-41).

Indikátory kvality života

Kováč ve své práci Quality of life⁷ popisuje, co je pro člověka důležité proto, aby jeho život byl kvalitní. Celkem vyjmenoval šest aspektů:

- Fyzické zdraví - představuje energii a závrať, bolest a nepohodlí, spánek a odpočinek
- Psychologické zdraví - ovlivňuje, jaká je fyzická (tělesná) představa a jaká je skutečnost, negativní pocity, pozitivní pocity, sebevědomí, myšlení, učení, paměť a soustředění se
- Úroveň nezávislosti - jde o denní pohybové aktivity, závislost na léčivech
- Sociální vztahy - osobní vztahy, sociální opora, sexuální aktivity

⁷ Quality of life – do češtiny přeloženo jako „kvalita života“.

- Prostředí - zde patří finanční prostředky, svoboda, fyzická opatrnost a bezpečnost, zdravotní a sociální péče - zda je přístupná a kvalitní i v domácím prostředí. Nabývání nových informací a dovedností, zapojování se do volnočasových aktivit a jejich možnosti, fyzické prostředí (znečištění, hluk, dopravní zácpy, klimatické podmínky), přeprava
- Spiritualita, náboženství, osobní víra – vlastní přesvědčení, žebříček hodnot (Kováč 2004: 170 [on-line] [cit. 5. 3. 2017])

Hrozenková, Dvořáčková s Kováčem v těchto bodech souhlasí. Dále dodávají, že pocity prožívání jsou subjektivní a individuální. V první řadě jde o subjektivní vnímání pohody člověka na jeho osobní a společenské rovině (Hrozenková, Dvořáčková 2013: 26).

2.2 Domovy pro seniory

„V domovech pro seniory se poskytují pobytové služby osobám, které mají sníženou soběstačnost zejména z důvodu věku, jejichž situace vyžaduje pravidelnou pomoc jiné fyzické osoby. Služba obsahuje tyto základní činnosti: poskytnutí ubytování, poskytnutí stravy, pomoc při zvládnání běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti, aktivizační činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí“. (Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb.).

Halamková ve své diplomové práci zkoumá riziko sociální izolace v domovech pro seniory. V její práci se lze dočíst, že psychika lidí je narušena již samotným faktem, že museli opustit svůj domov a vnímají tuto změnu jako závažnou. Pokud tuto změnu takto silně prožívá většina seniorů umístěných do domova, pak si lze představit, že atmosféra v domově je tím silně ovlivněná. Zklamání se projevuje například zatrpklostí, nesnášenlivostí, melancholií, depresí. V domovech, kde bydlí více seniorů na jednom pokoji, dochází často ke konfliktům z důvodu ztráty soukromí. Senior, který najednou nemá kontakt s vnějším světem, se upne na stereotypní chod a řád domova a začne se uzavírat do sebe (Halamková 2008: 13 [on-line] [cit. 26. 2. 2017]). Na klienta lze

aplikovat techniky, které mu mohou pomoci se opět otevřít a pocítit opět štěstí, lásku a sounáležitost.⁸

Časopis Sociální práce / sociálna práca publikoval bakalářskou práci Š. Menšíkové (2014) s názvem *Hodnocení pobytového zařízení seniory*. Menšíková se ve své práci zabývá tematikou seniorů - stárnutí a stáří, sociální služby, středisko sociálních služeb města Frýdlant nad Ostravicí a dále se ve své práci věnuje výzkumu, jak senioři hodnotí pobytové zařízení pro seniory. Zaujala mě právě kapitola věnující se konkrétnímu středisku sociálních služeb a zvláště pak podkapitola s názvem *Volnočasové aktivity*. Menšíková popisuje, že v Domově pro seniory je těmto aktivitám věnována spousta času. Senioři mohou ve volné chvíli šít, vyšívát, plést, vyrábět keramiku (případně pracovat s jinými materiály), poslouchat hudbu, číst, dívat se na televizi a trénovat paměť. Dále domov připravuje různé akce jako Valentýnské posezení, vánoční besídky a hudební vystoupení. Celkově z této podkapitoly nabývám pocit, že se senioři mají v domově velmi dobře (Menšíková 2014: 49 [on-line] [cit. 22. 6. 2017]).

Samotné hodnocení klientů Domova, však ve výzkumné části ukázalo, že 78% dotázaných by raději trávili čas mimo zařízení. Z výzkumu dále vyplývá, že většina dotazovaných (39 klientů z celkového počtu 59 klientů) je velmi spokojena s volnočasovými aktivitami, dalších 17 klientů je spokojeno a 3 klienti jsou nespokojeni. Zde cítím rozpor se zmíněným hlavním cílem sociální služby v Domově, kterým autorka shrnuje zmíněnou kapitolu a tím je: „podpora uživatelů dle jejich individuálních potřeb“ (Menšíková 2014: 49-68 [on-line] [cit. 22. 6. 2017]).

Tématice seniorů se v roce 2013 věnoval také ombudsman JUDr. P. Varvařovský, který v roce 2013 napsal pro časopis Sociální práce / Sociálna práca článek: „*Zaostřeno na péči o seniory*“. Varvařovský se věnoval prevenci nekorektního přístupu k seniorům, zejména k seniorům trpící demencí. V článku vysvětluje, že to, jaký má člověk (společnost) postoj k nejslabší populaci (seniorům) a jak o ně pečuje, určuje vyspělost společnosti po kulturní stránce. Česká republika si klade za cíl zlepšit kvalitu poskytování sociálních služeb seniorům a schválila Národní akční plán⁹, který má podpořit pozitivní stárnutí. Tento plán byl schválen na období 2013 - 2017. Jeho součástí je kapitola *Kvalitní prostředí pro život seniorů*, která pojednává o tom, že

⁸ Techniky: aktivní naslouchání, reminiscenční terapie, zooterapie, animoterapie a jiné

⁹ MPSV - Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013-2017. www.mpsv.cz [on-line] [cit. 7. 3. 2017]. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/14540/III_vlada_Akcní_plán_starnuti_.pdf

kvalita prostředí, v jakém se senior nachází, je podmínkou kvalitního stárnutí. Aby bylo možné označit prostředí jako dostatečně kvalitní pro seniora, musí být senior součástí společnosti, a to na formální i neformální rovině. Dále musí být zajištěna bezpečnost a jeho zdraví musí být ochráněno. Ubytovací podmínky musí mít odpovídající úroveň a prostředí musí být dopravně dostupné. Na základě mezinárodních výzkumů, jak uvádí Národní akční plán, je ověřeno, že je přáním většiny lidí setrvat ve svém domě nebo komunitě, kde je poji rodinné nebo sousedské vztahy. Dále plán naznačuje, že do budoucna bude třeba vymyslet nějakou jinou formu ubytování, která bude flexibilní a bude umět pružně reagovat na změny vzorců rodinného života. Tato nová forma musí být také finančně a místně dostupná (Varvařovský 2013: 83 [on-line] [cit. 7. 3. 2017]).

Jak již bylo zmíněno dříve, atmosféra v domovech může být velice skličující. Ombudsman se svěřuje, že senioři v pobytových zařízeních si ani často nechtějí ze strachu stěžovat na instituci a její chod. Pokud se klienti zařízení na něj obrátí, bývá to z důvodu nejistoty, zda poskytovatel správně účtuje své sociální služby, nebo si stěžují na velice striktní režim, který je příliš omezuje (Varvařovský 2013: 83 [on-line] [cit. 7. 3. 2017]).

3 Přístup sociálního pracovníka k seniorovi na sociální farmě

V této kapitole se rozeprší o možnostech přístupu ke klientovi v rámci sociální práce na sociální farmě. Pomocí ekologické perspektivy vysvětlím, jak důležité je vnímání prostředí, ve kterém se senior nachází, a jak nezbytné je umět přijímat a nahlížet na člověka, situaci a jeho problém skrze toto prostředí. Nemyslí se tím však, že by jedinec, který celý život žil v městském bytě, nebyl vhodným klientem sociální farmy. Život na farmě, péče o zvířata, pěstování rostlin a venkovský život, mohly být jeho celoživotním přáním. Za další vhodný přístup práce s klientem seniorem považuji reminiscenci. Reminiscence otvírá dveře do minulosti s tím dobrým i zlým, co minulost skrývá. Pro seniora je velice důležité moci prožívat to dobré znovu, jelikož má možnost si připomenout, že i on byl kdysi dítě, sourozenec, kamarád, milenec, manžel atd. Tyto vzpomínky mohou mít velmi pozitivní vliv při stavech depresí, úzkostí a zvedání sebevědomí a hledání svého postavení ve společnosti. Pokud se pak dostane na povrch negativní vzpomínka, která seniora tíží, má možnost ji pomocí reminiscence ventilovat a dosáhnout svého duševního klidu.

Sociální zemědělství se podle zkušeností v evropských zemích ukázalo jako vhodné a nápomocné při začleňování osob zpět do společnosti. I senioři se počítají mezi zranitelné osoby. Práce na sociální farmě je utvrzuje v jejich dovednostech, což má za následek, že se klient cítí užitečný a začne opět uznávat sám sebe, věřit si (Petrics 2014 [on-line] [cit. 26. 2. 2017]). Pro příklad toho, jak je koncept sociálního zemědělství zaměřeného na práci se seniory jako klienty (dále klient) v zahraničí populární a vyhovující právě pro práci s touto cílovou skupinou, zmíním příklad počtu holandských farem z roku 2005. Celkový počet 654 klientů, což je 7 % z celkového počtu všech cílových skupin farem v Holandsku, je rozmístěn do 64 sociálních farem. Z tohoto celkového počtu klientů je 587 klientů neinstytucionalizovaných. Dále farmy zaměstnávají 220 klientů s demencí, což jsou 2 % z celkového počtu, klienti jsou rozmístěni do 50 sociálních farem. Z celkového počtu klientů s demencí 106 pobývá na farmě v rámci denního stacionáře (Hassinik, Van Dijk 2006: 28).

Sociální zemědělství může sloužit jako nástroj inkluze a vzdělávání. Jako takový má široké rozvětvení uplatnitelnosti. Hudcová, mimo jiné, uvádí seniory jako jednu

z možných cílových skupin sociálního zemědělství, jelikož i oni jsou ohroženi sociálním vyloučením, stavy deprese, pocity méněcennosti a zbytečnosti (Hudcová 2015: 29 [on-line] [cit. 26. 2. 2017]).

Sociální farma se prostředím naprosto liší od domova pro seniory ve městě. V domově si klienti stěžují na nedostatek soukromí a ztrátu osobního prostoru. Farma přitom takových míst, kde se klient může „schovat“, být sám se svými myšlenkami a těšit se z pohledu na krajinu, tichu či naopak zapojit se, byť jen pozorováním, do pracovního shonu, nabízí hned několik (Hudcová 2015: 29 [on-line] [cit. 26. 2. 2017]).

Halamková ve své diplomové práci zkoumá, jaký má na seniora vliv pobyt v domově pro seniory. V této práci se lze dočíst, že psychika lidí je narušena již samotným faktem, že museli opustit svůj domov a vnímají tuto změnu jako závažnou (Halamková 2008: 13 [on-line] [cit. 26. 2. 2017]). Pokud tuto změnu takto silně prožívá většina seniorů umístěných do domova, pak si lze představit, že atmosféra v domově je tím silně ovlivněná. Izolace těchto klientů v prostorách domova nedává jedinci možnost odvést pozornost jinam než na své postavení v domově. Na druhé straně zde stojí sociální farma s nabídkou různorodé práce a neformálním přístupem. Klientovi se naskytne příležitost být součástí komplexního výrobního procesu, toho, co farma dělá od jara až do zimy. Může na rozdíl od městského domova vnímat změny ročního období a dění, které se odvíjí dle sezóny. Na sociální farmě je klient součástí prostředí, které jej nutí komunikovat s okolím. Necítí se tak opuštěný a má zároveň možnost se realizovat (Hudcová 2015: 29 [on-line] [cit. 26. 2. 2017]). Přístup vhodný pro práci s klienty na sociálních farmách je ekologický přístup neboli ekologická perspektiva, která zdůrazňuje vliv prostředí na člověka. Jako další metoda práce s klientem se v tomto případě nabízí reminiscence a ergoterapie.

3.1 Ekologický přístup / Ekologická perspektiva

Ekologická perspektiva je teorie zaměřující se na vztah člověka a jeho prostředí. Předpokládá, že mezi člověkem a prostředím je provázanost, zároveň upozorňuje na to, že změna jednoho bude mít silný vliv na to druhé, a to v pozitivním i negativním slova smyslu (Navrátil 2001: 152). Dle McMahon je nezbytné, aby v tomto přístupu sociální pracovník věřil, že člověk má svoji hodnotu a že je potřeba akceptovat potřebu společnosti se rozvíjet (dle Mojžíšová, rok neuveden: 50 [on-line] [cit. 18. 12. 2016]).

Tento koncept do teorií sociální práce představila C. Germain, která říká, že centrem ekologické perspektivy je nekončící myšlenka vztahující se k organismům a jejich vztahů k existenčnímu systému a okolí (dle Kemp, Whittaker, Trace 1997: 42). Janebová přidává, že v ekologické perspektivě jde i o „výměnu informací a energií“ mezi prostředím klienta a jeho samotným (Janebová 2014: 103). Na sociální farmě vnímá farmář klienty jako sobě rovné. Hlavní hodnotu pro něj má vykonaná práce, nikoliv diagnóza klienta či jeho minulost (Hudcová 2015: 30 [on-line] [cit. 26. 2. 2017]). Farmář tedy vnímá klienta skrze odvedenou práci na farmě a podle toho je i utvořen jejich vzájemný vztah.

Germain a Gitterman vytvořili tzv. živý model („Life model“), který si klade za úkol dva cíle:

- Osvobodit, podpořit a zlepšit přizpůsobovací dovednosti člověka
- Navýšit zodpovědnost za vyhovovatelnost lidských potřeb v sociálním i fyzickém prostředí (Kemp, Whittaker, Tracy 1997: 42)

Myšlenka, že člověk je s přírodou spojený nebo že cítí spjitost s přírodou, se objevuje na akademické půdě často. Sempik a kol. se s touto myšlenkou rovněž ztotožňují. Přidávají, že i v populární literatuře se toto téma často objevuje a je díky ní i uplatňovaná. Lidé tuto transformaci (nebo znovuspojení se s přírodou) vnímají jako proveditelné, ekologické a pozitivní. Je to klíč k porozumění efektivity terapie formou sociálního zemědělství. Sempik a kol. dále píší, že právě rozpor člověka a přírody, odtrhnutí se od přírody, může být důvodem selhávání mentálního a fyzického zdraví člověka (Sempik, Hine, Wilcox 2010: 17-18). Jinými slovy je nutné udržovat s přírodou harmonický vztah, aby i vnitřní svět člověka mohl být harmonický. Ekologický přístup je důležitý v práci s klienty všech typů a stejně tak, jako musí sociální pracovník vnímat prostředí, ve kterém se klient nachází, je důležité se umět ohlédnout s klientem i do minulosti a podpořit ho v pocitech, které si z minulosti v sobě nese.

3.2 Reminiscence

Další z možných způsobů práce se seniory je práce se vzpomínkami. O tento druh práce se seniory se zasloužila Pam Schweizer. Té se podařilo v divadelních hrách zachytit lidské příběhy, které ovlivnily životy spousty seniorů, a skrze přehrávání těchto příběhů v domovech pro seniory a jiných seniorských zařízeních u nich sklízela veliký

úspěch. Na základě toho zřídila reminiscenční komunitní centrum v Londýně. Centrum je zbudováno a vybaveno (dobový nábytek a doplňky, hudba, vůně) tak, aby zachytilo náladu a atmosféru doby před druhou světovou válkou (Matoušek, Koláčková, Kodymová 2005: 188). Reminiscence se definuje jako rozhovor terapeuta (sociálního pracovníka) se starším člověkem nebo i skupinou.¹⁰ Během tohoto rozhovoru se odkrývají témata týkající se minulosti (aktivity, prožité situace). Vzpomínky se mohou podpořit prohlížením si starých fotografií, dokumentů či dobových předmětů, jako je nábytek, oblečení (blůzka, klobouk, rukavičky, šál, střevíce), tabatěrka, kosmetické potřeby (rtěnka, pudřenka), náboženské předměty (modlitební knížka, zpěvník) a jiné (Janečková, Vacková 2010: 127). Reminiscence je vhodná pro zdravé seniory, ale i pro seniory s demencí. U lidí s demencí je postižena krátkodobá paměť, ovšem ta dlouhodobá bývá velmi dobrá, lze s ní tedy při reminiscenci velmi dobře pracovat (Holcerová, Dvořáčková 2013: 65).

Janečková a Vacková rozdělili přístupy reminiscence dle způsobu práce se vzpomínkami do čtyř kategorií:

- Narativní přístup – většinou jde o vyprávění životního příběhu, které svévolně vyplyne z uvolněné atmosféry a pocitu bezpečí. Může k tomu dojít při dialogu, ale i při skupinové práci. Toto vyprávění je buď ústní formou, nebo i psanou (autografie). Tímto přístupem dojde při reminiscenci ke kognitivní stimulaci, zvýšení sebeúcty a duševní vyrovnanosti a také socializaci. Pokud jde o skupinovou reminiscenci, mělo by dojít k reakci od všech zúčastněných.
- Reflektující přístup – zde se jedná o tzv. životní rekapitulaci. Většinou jde o individuální terapii nebo o práci velmi malé skupiny seniorů. V tomto přístupu se hledá smysl a porozumění života, což vede k zlepšení psychické pohody člověka a také ke zvýšení sebedůvěry. Zde se řadí reminiscence jako možná technika validace.¹¹
- Expresivní přístup – v tomto přístupu se pracuje s emocemi, jež se váží na vzpomínky, které seniora dlouhodobě tíží. Mluvení o věcech, které seniora tíží, mu dává možnost získat jiný náhled na problémový charakter vzpomínky a to může vést k umírnění této duševní tíhy a pomoci od depresí a stavu úzkosti.

¹⁰ Ačkoliv se v odborných textech používá výraz „reminiscenční terapie“, nejedná se o terapii, jak ji známe z psychoterapeutického vztahu mezi terapeutem a klientem. Tento výraz se používá hlavně pro to, že reminiscence má na klienta terapeutický účinek. Další pojmenování reminiscence je „práce se vzpomínkami“ (Bolomská, Špatenková 2011).

¹¹ Validace je technika reminiscence, která pomáhá lidem s demencí. Člověk je uznáván jako hodnotná bytost. Vše, co říká a dělá, je pro něj skutečné, pravdivé, validní (Janečková, Vacková 2010: 48).

- Informační přístup – zde starší generace předává informace generaci mladší. Senioři jsou lidé, kteří toho spoustu zažili, dělali své chyby a poučili se z nich. Tyto informace se dostávají při reminiscenci na povrch a mladší generace může z těchto informací čerpat. Přístup dává seniorovi pocit důležitosti, vrací mu smysl života a naplňuje hodnotu života (Janečková, Vacková 2010: 23-30).

Pokud se tedy jedná o seniora, který například celý život žil ve vesnickém prostředí, staral se o zahradu, dobytek a uměl hospodařit s tím, co si sám vypěstoval, lze předpokládat, že po svém umístění na sociální farmu jako do denního stacionáře bude mít v tomto prostředí spoustu možností pracovat se svými vzpomínkami, aniž by musely být tyto vzpomínky vytvářeny uměle (například za pomoci dobových předmětů).

3.3 Ergoterapie

Ergoterapie neboli pracovní terapie se v Čechách rozšířila zásluhou prof. Rudolfa Jedličky, který ji aplikoval ve svém ústavu jako metodu vhodnou pro léčbu dětské obrny a jejích následků. Po válce se touto metodou pomáhalo válečným invalidům nahradit ztrátu jejich původního zaměstnání, které pro svá postižení nemohli vykonávat, a zároveň sloužila jako psychická pomoc a podpora (Janků 2013: 67). Ergoterapie je zde proto, aby pomohla ve výkonu každodenních činností, které jsou pro seniora důležité a smysluplné, tím, že klienta motivuje v těchto činnostech pokračovat, přestože může mít zdravotní nebo jiná omezení (Krivošíková 2011: 13).

Česká asociace ergoterapeutů definuje ergoterapii jako profesi zabývající se smysluplným zaměstnáváním, v kterém jde o to, aby si klient zachoval své schopnosti potřebné k výkonu běžných denních činností, a to jak pracovního, tak i zájmového a rekreačního směru. Věk osob vhodných pro ergoterapii asociace nespecifikuje jako důležitý faktor. Stejně tak postižení jedince. Asociace má za cíl zapojit klienta co nejvíce do běžného života, a to s respektem k jeho individualitě a možnostem (Rodová [on-line] posl. akt. 2015 [cit. 5. 3. 2017]). Termat (2010) říká, že vykonáváním činností, které mají svůj význam, dochází k celkovému prospěchu člověka ve všech rovinách (dle Petřeková 2014: 8).

4 Výzkumná část

Vzhledem ke zvolenému způsobu výzkumu nejdříve vysvětlím, co je to kvalitativní výzkum. V této kapitole uvedu cíl výzkumu, který je rozdělen do dvou dílčích cílů. Dále popíši metody získávání dat, které byly použity při výzkumu. Pomocí odborné literatury odůvodním svoji volbu metod. Na závěr této kapitoly zmíním etické zásady, které jsem při výzkumu dodržovala a jimiž jsem se řídila, popíši výzkumný soubor a způsob zpracování dat.

4.1 Cíl a výzkumná otázka

Cílem mé práce je pomocí kvalitativního výzkumu zjistit, zda senioři vnímají koncept sociálního zemědělství jako vhodný pro práci se seniory a zda by tento koncept uvítali jako alternativu činnosti domova pro seniory.

Cíl jsem dále rozdělila na dva dílčí cíle:

Dílčí cíl 1: Zjistit, zda senioři vnímají koncept sociálního zemědělství jako vhodný pro práci se seniory.

Dílčí cíl 2: Zjistit, jestli by uvítali koncept sociální zemědělství jako pozitivní alternativu činnosti domova pro seniory.

4.2 Kvalitativní výzkum

Ve své bakalářské práci jsem se rozhodla zvolit kvalitativní výzkum jako vhodnou metodu získávání informací. U kvalitativního výzkumu je cílem odhalit utajené informace a umět zpracovat a předložit nové poznatky (Miovský 2006: 13). Disman souhlasí (2002 : 285-287), že pomocí kvalitativního výzkumu lze získávat informace, navíc doplňuje, že spíše než čísla se zabývá vnímáním sociální situace mezi lidmi. Strauss, Corbinová (1999: 10) ještě rozvádí, že se může jednat i o chod organizace, života a chování lidí. Tato definice kvalitativního výzkumu přesně vymezuje můj záměr výzkumu. Získané informace bude třeba vyhodnotit, aby závěrem

byl jejich odkrytý význam. Jinými slovy jde o vytváření nových hypotéz a teorií ke konkrétní tématice.

U kvalitativního výzkumu se využívá tzv. induktivní logiky. Před pozorováním a sběrem dat hledá výzkumník v existujících výzkumech a snaží se utvořit nějaký předběžný závěr. Výstupem jsou následně právě zmiňované nové teorie nebo nové hypotézy, které se dalším výzkumem snažíme potvrdit či naopak vyvrátit. Nutno podotknout, že při sběru dat se soustředíme pouze na data potřebná (Disman 2002: 285-287).

Před uskutečněním výzkumu jsem si přečetla bakalářskou práci Hudcové (2015), která se tematikou sociálního zemědělství rovněž zabývá. Na základě jejích poznatků z přínosu sociálního zemědělství pro klienta, jsem si vytvořila svoji hypotézu. Jelikož Hudcová (2015: 29) doporučuje sociální farmy jako vhodné prostředí pro široké spektrum lidí včetně seniorů a z její práce cítím, že staví na pevných základech odborných informací, domnívám se, že by názor seniorů žijících ve vesnickém prostředí měl podpořit myšlenku, že sociální farmy jsou zdravější a vhodnější koncept pro seniory a že by v případě nutnosti volby mezi sociální farmou a institucionálním ubytováním v domově pro seniory tomuto konceptu dávali přednost.

4.3 Metoda výběru respondentů - metoda záměrného (účelového) výběru

Metoda záměrného (účelového) výběru je jednou z nejčastějších metod výběru v kvalitativním výzkumu. Ve výběru je důležitá nějaká konkrétní vlastnost či stav respondenta. Následně se vyhledávají lidé, kteří vyhovují těmto kritériím. Tuto metodu sběru dat lze použít, pokud výběr respondentů určuje nějaká konkrétní strategie výzkumníka (Miovský 2006: 135). Pro můj výzkum je tento výběr respondentů nejvhodnější. Míří ke konkrétní cílové skupině seniorů, kteří pocházejí z vesnického prostředí, všichni jsou aktivní a soběstační. Pomocí této metody by mělo být potřebné složení respondentů optimální k výzkumu. Nejdříve jsem se chtěla ujistit, že všichni členové klubu pro seniory vyhovují mým stanoveným kritériím, a případně pomocí prostého záměrného (účelového) výběru¹² tuto skupinu zredukovat a případně doplnit

¹² Prostý záměrný (účelový) výběr pomáhá v konkrétní skupině respondentů vybrat ty, kteří se nejlépe hodí pro výzkum. Při tom ale nepoužívá další metody a strategie (Miovský 2006: 136).

o jiné seniory, kteří by jim lépe vyhovovali. Ukázalo se však, že to není třeba, jelikož všichni respondenti kritéria splňovali.

Zpočátku jsem se rozhodovala, zda by bylo vhodnější oslovit seniory, kteří jsou již v péči nějakého domova pro seniory. Toto rozhodnutí jsem ale nakonec zamítla. Vzhledem k mému vzdělání není můj přístup ke klientům dostatečně odborný a obávala jsem se, že by mohl klientům domova ublížit po spirituální stránce. Po úvaze jsem se rozhodla oslovit místní klub seniorů kontaktováním jejich předsedy. Ten bez sebemenšího zaváhání souhlasil. Sám mi navrhl, že dohodne se členy klubu vhodné datum, kdy by se mohl výzkum provést. Dozvěděla jsem se, že klub seniorů má celkem dvanáct členů, což bylo vzhledem k výzkumné metodě focus group dostačující. Předseda je jediným mužem v klubu. Za několik málo dnů se se mnou spojila zástupkyně předsedy klubu a dohodly jsme se na dni a hodině, která všem vyhovovala.

4.4 Focus group - ohnisková skupina

Český výraz pro „focus group“ zní „fokální“ skupina. Tento překlad však není obecně považován za vhodný. Anglický název by se dal volněji přeložit jako „fokusní“ skupina, to by však dle Miovského nebylo jazykově korektní (Miovský 2006: 175). D. L. Morgan, zakladatel této metody výzkumu, přišel s označením „ohnisková skupina“. Důvodem bylo, že se výzkumník soustředí na tzv. „ohnisko“. Tento název se ujal jako vhodný kompromis (dle Miovský 2006: 175). Rozhodla jsem se však, že ve své práci budu používat jednotné označení „focus group“. Zmiňovaná metoda patří mezi nejpoužívanější nástroje výzkumu ve společenských vědách. Začala se používat po druhé světové válce a od té doby se stala jedním ze sociálních nástrojů vědců. V současnosti focus group obecně zahrnuje osm až dvanáct jedinců, kteří diskutují na konkrétní téma. Tato diskuze je pod vedením moderátora, který podporuje jejich interakce a dává pozor, aby se diskuze držela daného tématu, a případné odchýlení koriguje zpět k původnímu záměru. Diskuze zpravidla trvá jednu a půl až dvě hodiny (Steward, Shamdasani 1990: 9-10).

Metodu focus group jsem zvolila z důvodu, že bylo potřeba, abych koncept sociálního zemědělství nejdříve vysvětlila a popsala, aby na něj mohli respondenti následně reagovat. Věděla jsem, že představení konceptu bude časově náročnější,

jelikož se jedná o koncept nový a nerozšířený, a také z důvodu pouštění videa¹³, které mělo pomoci navodit atmosféru sociální farmy. Focus group byla pro mě tedy logickou volbou, protože mi dovolila vysvětlit koncept sociálního zemědělství všem najednou, což zredukovalo časovou náročnost výzkumu. Tato metoda se mi navíc zdála vhodnou, jelikož dává prostor každému zúčastněnému pro sdělení jeho názoru. Ne vždy však je tato možnost využitelná. Tato metoda navíc umožňuje, aby se skupina vzájemně utvrzovala ve svých domněnkách, a dodává respondentům sebevědomí reagovat na dané téma. Zvláště slyší-li pozitivní ohlas od svých vrstevníků na svá slova, nezdráhají se rozhovět na toto téma hlouběji a s většími emocemi. Jako jediné úskalí této metody jsem vnímala možnou dominantnost některých jedinců a naopak přílišnou zdráhavost dalších, kteří by se jen přikláněli k tomu či jinému názoru, aniž by projevíli svůj názor nějak hlouběji. Mé obavy však byly zbytečné. Někteří respondenti sice byli dominantnější než jiní, celkově se však podařilo každému vyjádřit svůj názor k danému tématu. Tento poznatek přikládám za vděk tomu, že respondenti jsou členové dobře fungující skupiny a navzájem se dlouhodobě znají, což pravděpodobně pomohlo odbourat ostych při vystupování respondentů.

4.5 Etický rozměr výzkumu

V této kapitole popíši, kterými etickými aspekty jsem se při sběru dat metodou focus group řídila a které jsem respektovala i při zpracování získaných dat a jejich interpretaci v práci.

Dle Hendla (2005: 158) je důležité umět se vyjadřovat nanejvýš uváženě, aby při sběru dat nedošlo k emoční konfrontaci tématu a respondenta v negativním slova smyslu. Výzkumník musí umět naslouchat, ale zároveň musí dávat pozor, aby nedošlo k přílišnému odhalování nepotřebných (soukromých) informací ze strany respondenta. Při mém výzkumu k takovému sdělování došlo. Dovolila jsem si diskusi zastavit a nastolit zpět nějakou otevřenou otázku týkající se zkoumaného tématu. Zdálo se, že všichni respondenti moji reakci respektovali.

Při výzkumu jsem dodržovala standardní etická pravidla. Ihned v úvodu jsem všem poděkovala za jejich přítomnost a podílení se na výzkumu a zároveň jsem všechny

¹³ Social farming features on RTE Nationwide 2014 [cit. 5. 3. 2017]. Dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=K8F4eQ51vG4>. Začátek videa na 1:50 minutě - konec videa na 7:16.

ujistila, že účast není povinná, a pokud by kdokoliv chtěl místnost v průběhu diskuze opustit, může tak učinit, aniž by uváděl důvod. Následně jsem všem nabídla minerální vodu a koláč. Toto mé gesto sloužilo k tzv. „prolomení ledů“ a abych doplnila energii, kterou senioři spotřebovali při předchozí přednášce o hanáckých krojích. Všichni odmítli se slovy, abych si nedělala škodu a „ani to nerozbalovala“. Dále jsem všechny ubezpečila, že získané informace budou sloužit výhradně k analýze výzkumu a že všechny osobní údaje respondentů budou ochráněny a jejich odpovědi budou zpracovány anonymně. V mém případě jsem všechny přítomné seniory znala a nešlo tedy utajit jejich identitu před výzkumníkem, jak doporučuje Hendl (2005: 156). Ve výzkumu však jejich identitu nebudu konkretizovat. V tomto bodě jsem všechny požádala o aktivní souhlas s nahráváním, na základě kterého všichni, po stručném vysvětlení si jednotlivých bodů obsahu, dokument „*Souhlas s nahráváním diskuse*“ podepsali. Tento souhlas je vyžadovaným dokumentem při interakci s lidmi ve všech výzkumných metodách (Hendl 2005: 155).

V průběhu výzkumu jsem pečlivě dbala na to, abych nevyjadřovala svůj názor na koncept sociální farmy a ani na zapojení se seniorů do tohoto konceptu. Nechtěla jsem, aby se mi senioři zavděčovali souhlasem se mnou. Dále jsem se snažila nijak neovlivňovat názory respondentů. Do diskuze jsem se zapojila kladením otázek, které měly pomoci debatu rozvinout správným směrem, případně vrátit respondenty zpět k tématu výzkumu. Během diskuse jsem několikrát doplnila informace týkající se konceptu sociálního zemědělství, na které se respondenti doptávali. Na závěr diskuse jsem všem opět poděkovala za jejich názory a čas a navzájem jsme si popřáli pěkný zbytek dne.

4.6 Popis výzkumného souboru

Výzkumný soubor byl tvořen deseti členy klubu seniorů. Překvapilo mě, že nedorazilo všech dvanáct členů, jak bylo původně domluveno. Vzhledem k nadšení předsedy klubu pro zorganizování celého setkání jsem očekávala, že se i on zapojí do výzkumu. Bohužel se nedostavil ze zdravotních důvodů a celá focus group se tak skládala ze samých žen. Od této chvíle budu tedy používat ženský rod při sdělování informací týkajících se účastníků. Všechny zúčastněné seniorky pochází ze stejné obce, která se skládá ze tří malých vesnic. Věk respondentů byl mezi 65-80 lety. V době výzkumu nebyla žádná respondentka zaměstnána. Skupina byla složena z žen, které

mají doma zahradu a malé hospodářství. Všechny dotazované ženy jsou aktivní a soběstačné. Některé žijí s manželem, jiné samy a některé se svými dětmi a jejich rodinami.

Po vyřešení etické stránky (viz kapitola 5.4) byl následně skupině představen koncept sociálního zemědělství, pro lepší představu doplněný i audiovizuální nahrávkou. Ta trvala zhruba pět minut a taktéž popisovala koncept sociálního zemědělství, ale již na fungujících sociálních farmách. Toto video bylo ze zahraničního prostředí (Irsko) v původním znění, což vzhledem k výzkumné skupině, která nemá aktivní znalost angličtiny, nebylo vhodné, a proto jsem se jej rozhodla osobně nadabovat. Nepodařilo se mi bohužel nalézt žádné video z českých sociálních farem nebo jiné zahraniční video v českém jazyce. Vzhledem k tomu, že video se netýkalo seniorů, ale jiných cílových skupin (osob mentálně postižených a nezaměstnaných) požádala jsem skupinu, aby si po zhlédnutí videa představila, že by ona sociální farma spolupracovala se seniory. Po tomto úvodu započala diskuse. Celková diskuse od představení konceptu až po poděkování za účast na výzkumu trvala lehce přes jednu hodinu a třicet minut. Ukončení proběhlo spontánně, po všeobecném pocitu naplnění tématu a také potřebou seniorek již odejít domů.

Vnímala jsem, že z počátku, ještě před pochopením konceptu, byly seniorky vůči mně nejisté. To se projevovalo hlavně zdráhavostí v reakcích na dané téma, jelikož o něm nikdy neslyšely a obávaly se, že se jich budu dotazovat na něco, o čem nic nevědí. Bály se nějakého hodnotícího testu a neúspěchu v něm. Ujistila jsem všechny, že se nemají čeho obávat, jen aby mi upřímně pověděly svůj názor. Postupem času se situace uvolnila a rezervovanost opadla.

K výzkumu došlo v prostorách patřících obecnímu úřadu, které klub seniorů běžně používá ke svým setkáním. Moderátorské role diskuse jsem se ujala sama a po celou dobu diskuse jsem se snažila udržet tematickou atmosféru, která několikrát, netematicky, odbočila jinam. V takovém případě jsem nasměrovala diskuzi zpět do potřebného tématu pomocnou otevřenou otázkou týkající se seniorů, sociálního zemědělství anebo domovů pro seniory.

4.7 Způsob zpracování dat

V této kapitole uvedu způsob získání dat tzv. metodou fixace, kde současně vystihnu výhody a nevýhody pořizování zvukových nahrávek a následně vysvětlím formy zpracování získaných dat.

Fáze zpracování dat je složena z určité posloupnosti, která je důležitá pro celkový výsledek analýzy. Miovský (2006: 195) vysvětluje speciální zacházení s daty, které se označuje v odborné literatuře jako „*data management*“. Jde o jednu z etap výzkumu, ve které jsou zpracovávána data po technické stránce, což je zároveň připravuje pro analýzu. Proto, aby tato data mohla být využita i v analýze, je nutné je upravit. U focus group se z pořízeného zvukového záznamu udělá tzv. „*přepis hovoru*“, se kterým se již pracuje lépe a přehledněji než se surovou nahrávkou. V kvalitativním výzkumu se určité fáze cyklicky opakují, a tak dochází k provázanosti mezi procesem získávání dat a procesem zpracování dat.

4.7.1 Popis metody fixace a zpracování dat

Název této metody vznikl na základě získávání dat formou záznamu, při čemž se data zafixují do zařízení, proto metoda fixace (Miovský 2006: 197). Celá diskuse focus group byla zaznamenána pomocí nahrávacího zařízení v mobilním telefonu. Vzhledem ke zvolené metodě výzkumu bylo potřeba, aby se výzkumník mohl plně soustředit na skupinu respondentů, což by při současném zapisování odpovědí dotazovaných, nešlo. Dalším pozitivem nahrávky diskusí je i zachycení tónu hlasu, jeho dynamiky a celkového dojmu respondenta na dané téma či otázku. U psané formy by tyto důležité aspekty mohly být zapomenuty nebo nesprávně uchopeny (Miovský 2009: 197). Vzhledem k tomu, že jsem měla možnost se díky nahrávání plně soustředit na odpovědi a reakce respondentek, mohla jsem se do diskuse zapojovat, usměrňovat ji a hlavně doplňovat chybějící informace, na které během ve focus group přišla řeč. Ještě před zahájením focus group jsem zúčastněným vysvětlila, že výhodou nahrávání diskuse je i to, abych se mohla plně věnovat jim, být součástí diskuse, moci se zapojovat a udržovat i oční kontakt se skupinou.

Miovský (2006: 197-198) upozorňuje na možnost narušení rozhovoru z důvodu výběru nahrávacího zařízení nevhodného pro svou velikost. Také informuje výzkumníka, že i zvolení místa pro zařízení je důležité promyslet. Nejlepší umístění je

takové, které dovoluje výzkumníkovi zachytit kvalitní zvuk, a přitom není v centru pozornosti respondenta/respondentů. Zpočátku jsem se obávala, že nahrávání debaty bude mít brzdicí efekt, což způsobí ve skupině ticho nebo umocní formální vyjadřování, které by působilo velice nepřírozně vzhledem k hanáckému přízvuku a nářečí, které se v dané oblasti výzkumu běžně používají. Mé obavy se však nenaplnily. S nahráváním neměl nikdo žádný problém a debatu to nijak nezpomalilo. Naopak seniorky mávaly rukama ve smyslu, že je jim to jedno a smály se tomu, že je chce někdo nahrávat.

Audiozáznam z diskuse je považován za základní materiál, který je nutno převést do textové formy, již označujeme jako *transkripce*. Při transkripci dochází k zúžení získaných dat na ta, která jsou důležitá pro výzkum. Ostatní nedůležité informace výzkumník zaznamenávat nemusí. Konečným bodem před samotnou analýzou je tzv. *redukce prvního řádu*, při níž dojde k doslovnému přepisu zvukového záznamu do textové podoby, což má zjednodušit analytickou práci. Není však třeba zaznamenávat výrazy, které nejsou nijak zásadní pro výzkum. Schwandt (2001) uvádí, že definovat *kódování dat* již není tak jednoduché, jelikož se jedná o velmi rozsáhlý pojem. V obecném významu lze říci, že kódování stojí hned před procesem, v němž dochází ke zpracování a roztřídění získaných informací. Kódováním dochází k převodu dílčích úseků, jež jsou pojmenovány tak, aby názvy vystihovaly význam segmentů. Tento proces není jednoduchý, ale zároveň není ani konečný, i nadále je zde možnost úprav při získání nějakých nových poznatků. Při zpracovávání dat může také dojít k *editorování*, což je přidávání informativního popisku v návaznosti na to, co se při konkrétní výpovědi dělo. Další způsob přípravy textu pro analýzu je jeho *barvení*. Doporučuje se počítačové zpracování, které zabarvování usnadňuje (dle Miovský 2006: 205–211).

5 Výsledky výzkumného šetření

Ve svém výzkumu shledávám jako výhodu fakt, že respondentky se navzájem znaly a již fungovaly jako skupina. Respektovaly své rozdílné názory, kterých však nebylo až tolik. Další výhodou bylo i to, že respondentky znaly osobně i mě. Tykaly mi a i sobě navzájem. Toto je vnímáno jako výhoda, jelikož bylo zřetelné, že necítí ostych se projevit. Obavy měly spíše ve smyslu, že chtěly pomoci, a nebudou vědět jak.

Celkově se mi dle mého uvážení podařilo sesbírat data, která byla pro můj výzkum podstatná, a právě jimi bych se ráda v této kapitole zabývala. Popíši způsob analýzy dat a celkově shrnu výsledky šetření.

5.1 Analýza dat

V analýze dat je důležité umět ze zaznamenaných informací vyčíst jejich pravý smysl. Podstatou je umět najít v zaznamenaných datech téma, opakovatelnost, formu, kvalitu a vztahy. Každý krok je nutné zaznamenat, aby byl celý proces transparentní a snáze kontrolovatelný. Již ve fázi sběru dat může docházet k organizování a analýze dat. Analýza spolu se sběrem dat trvá tak dlouho, dokud není naplněn cíl výzkumu. Informace získané v analýze dat by měly umět odpovědět na výzkumnou otázku, což těmto informacím dává, smysl a užitek. Analytické postupy, které mají svou oporu ve vytvořené teorii, by měly umět vytvářet nové teorie a zároveň přinášet kritičnost do výzkumného procesu, jelikož ta se považuje za potenciál „dobré“ vědy. Výzkumník by se měl oprostít od předsudků, aby se nepromítly do výzkumu (Strauss, Corbin 1999: 39).

5.1.1 Otevřené kódování

Otevřené kódování pomáhá organizovat získaná data pomocí označování a pojmenovávání po podrobném prozkoumání dat. Při otevřeném kódování se informace rozdělují do samostatných kategorií a zkoumá se jejich podobnost (Strauss, Corbin 1999: 43).

Nahrávku jsem si celou přepsala do počítače. Následně jsem praktikovala již zmíněnou redukci prvního řádu. Po této redukci mi zůstaly pouze ty informace, které se

týkaly mé výzkumné práce, a ostatní nedůležité informace byly odstraněny. Dále jsem si text rozlišila barvami, což mi pomohlo v lepší vizuální orientaci v textu. Barevnost mi oddělila různé kategorie, jež jsem si následně poskládala dle tematiky. Seniorky se často vracely k již jednou probraným otázkám a tato metoda mi pomohla seřadit si jednotlivé odpovědi, čímž jsem je mohla lépe strukturovat a pochopit jejich názory.

5.1.2 Axiální kódování

Axiální kódování navazuje na otevřené kódování. Údaje upravené v otevřeném kódování jsou znovu zorganizovány, avšak jiným způsobem, a to propojením mezi vytvořenými kategoriemi (Strauss, Corbin 1999: 70).

5.2 Výsledky výzkumu

Tato kapitola odráží informace, jež byly během výzkumu sesbírány a které zároveň odráží teoretickou část mé bakalářské práce.

5.2.1 Dílčí cíl 1: Zjistit, zda senioři vnímají koncept sociálního zemědělství jako vhodný pro práci se seniory

V teoretické části popisují koncept sociálního zemědělství jako pozitivní spojení člověka, prostředí farmy a sociální služby. Během diskuse se podařilo zachytit pozitivní, ale i negativní aspekt sociálního zemědělství, o kterém se v teoretické části nezmiňuji. Vnímám tyto zjištěné informace jako zajímavé, a proto je zde zmíním rovněž.

A. Zvyklost

Respondentky se v diskusi vracely do minulosti, do dob svého dětství a mládí. Zmiňovaly, že již jako malé byly zvyklé pracovat na poli, zahradě nebo statku. Pokud jejich rodina zrovna nebyla movitá, pak chodily pomáhat k někomu z blízkého okolí na jeho pole či statek.

„Tak to fungovalo před válkou. Mladí – staří chodili pomáhat a vyspat se šli domů.“ (resp.¹⁴ č. 4)

Ostatní respondentky pokyvovaly hlavami a vydávaly verbální zvuky na znamení souhlasu.

Chovanec, Hudcová, Moudrý (2014: 11) popisují, že sociální zemědělství fungovalo již před několika stoletími jako forma nejrozšířenější antropogenní aktivity, která nabízela velmi široké uplatnění pro lidi znevýhodněné na trhu práce. Domnívám se, že je důležité mít možnost udržet si svoji životní filozofii, zvláště pak podtrhuje-li zásady, které člověku dávají smysl života. Pokud by tedy práce byla hlavním mottem života konkrétního člověka, dovolit mu pokračovat v tom, co dělá dobře a rád, by mohlo jeho život výrazně zkvalitnit.

B. Princip sociálního zemědělství

V předchozím odstavci hovořím o důležitosti faktoru práce. V této kategorii doplňuji, že dalším důležitým aspektem je zpřístupnění pracovních možností. Principy sociálního zemědělství jsou všeobecně chápány jako vyjádření přínosu sociálního podnikání pro obyvatelstvo. Tak, jak uvádím ve své teoretické části, dojíždění do zaměstnání může být pro obyvatele odlehlých oblastí obtížné a finančně i časově nákladné, je tedy velkou výhodou, pokud se jim nabídne možnost výdělků v blízkosti jejich bydliště anebo se služba denního stacionáře rozšíří na pobytovou službu pro ty, kteří to potřebují.

„Ale tady nic takového není a kdo bude někam dojíždět? Tady je jenom jedna farma a to oni nebudou se ještě starat o seniory. Ale jako bylo by to asi dobrý.“ (resp. č. 3)

Opět se místností rozezněly souhlasné zvuky potvrzující náklonnost respondentek k tomu, mít takovou sociální farmu poblíž. Nabyla jsem dojmu, že možnost pracovat a být schopen ještě alespoň nějakou práci zastat jsou pro respondentky velmi důležité. Kdyby jim práce nebyla dovolena nebo zpřístupněna, pak by jejich život ztrácel svůj smysl. Proto by logickým krokem mohla být sociální farma sloužící i jako pobytová služba pro seniory, která by jim na rozdíl od zdravotního nebo jiného ubytovacího zařízení mohla umožnit podílení se na pracovním procesu.

¹⁴ Resp. - respondentka zkráceně.

C. Potřeby seniorů

Respondentky si těžko připouštěly, že by takovýto koncept mohl fungovat, dle jejich slov: „*To zní příliš dobře, aby to existovalo.*“ Poté, co se mi je podařilo přesvědčit, aby alespoň na chvíli připustily, že něco takového existovat může, a zrovna by se stalo, že by sociální farma byla v jejich okolí, se objevil pozitivní názor, který byl však sdělen ve velmi vážném až smutném tónu a otevřel další kategorii – potřeb.

„*No nebylo by to špatný. Člověk by nebyl sám, byl by s lidma... Že není člověk sám, je jich víc, povykládají si.*“ (resp. č. 9)

Zbývající respondentky se jakoby zamyslely a dívaly se do země. Místnost se na několik vteřin naplnila tichem. Přestože měly respondentky oči sklopené k zemi a pokyvovaly na souhlas hlavou, vycítila jsem, že otázka samoty seniorky velmi tíží. Za malý moment prolomila ticho jiná respondentka, která se mi dívala upřeně do očí a mluvila mírným, ale pevným hlasem:

„*Když je člověk doma sám, to je nejhorší. Tam by třeba nebyl tak sám (myšleno na sociální farmě). Když sedí člověk doma, tak se třeba cítí neužitečný. Tak na té farmě o mě třeba někdo stojí, že? A něco se tam třeba i naučím ještě. Nápad je to dobrý.*“ (resp. č. 8)

Tyto potřeby popsané seniorkou označuje Maslow jako potřebu **seberealizace** a **autonomie**, kterou ve své pyramidě potřeb staví na první a druhé místo. Dále ve své výpovědi respondentka podtrhuje potřebu **sounáležitosti**, která je uváděna jako třetí nejdůležitější potřeba člověka. Do této potřeby patří informovanost, potřeba být součástí skupiny, potřeba lásky, projevu a naslouchání. Respondentka potvrzuje, že lidská potřeba důležitosti, užitečnosti a potřebnosti není omezena věkem. Nedokážu dostatečně posoudit, zda seniorky při výpovědi potvrdily posloupnost důležitosti potřeb člověka tak, jak je popsána v teorii, avšak zcela jistě si své potřeby uvědomují a snaží se o jejich naplnění. Jak seniorky totiž samy sdělily, momentálně pokud doma pracují na zahradách nebo jsou v domácnosti, jsou většinu času samy. Těší se však na setkávání jedna s druhou a celého klubu seniorů a se svou rodinou, která je většinu času v práci. Vyhledávají příležitosti kontaktu. Jedna respondentka uvedla jako velikou výhodu, že má zahradu u chodníku, takže kolem vždy projde někdo, s kým se dá prohodit pár slov. Následující výpovědi seniorek potvrzuje, že nechtějí být izolované od společnosti a že jim dělá radost být součástí (vesnického) dění.

„*Já mám plot u chodníku, to je furt někdo.*“ (resp. č. 10)

Respondentky byly všechny ve velmi dobré náladě. Mluvily jedna přes druhou a předháněly se, která má zahradu na lepším místě. Hlasově všechny přehlušila respondentka č. 9.

„Já mám zahradu z obou stran otevřenou a tam se vždy s nějakou sousedkou potkáme a dáme si pětiminutovku.“ (resp. č. 9)

Po tomto prohlášení se místností rozezněl hromadný smích, který však potvrzoval, že to tak cítí a prožívá většina z nich stejně. Jiná seniorka s úsměvem dodala další pozitivní aspekt vesnického života.

„Mně stačí jít před dům a hned se něco děje.“ (resp. č. 1). V ulici, kde bydlí, žijí totiž mladé rodiny s dětmi.

Téma samoty však pokračovalo dál, již opět v trochu vážnější formě, avšak nálada zůstávala v místnosti nadále dobrá. Respondentka č. 8 se opět ujala slova a vyjádřila svůj názor na sociální farmu jako možný domov. Z jejího projevu bylo cítit, že hledá mimo jiné také **bezpečí** a **spokojenost**. Potřeba bezpečnosti je rovněž popsána v teoretické části, tentokrát jde o čtvrtou nejdůležitější potřebu člověka.

„My máme velký dům, kdybych zůstala sama, já nepotřebuju tam stodolu, takový dvůr, zahradu. Nebudu na to stačit, že? Mně by to vyhovovalo třeba, ta farma, na co takový dům. Vždyť mně bude stačit jedna místnost, co já se zbytek budu dělat? Na co pak tolik? Já jsem takovou farmu viděla v televizi, ale to bylo pro bezdomovce. A to teda bylo dobré. Tam si ti bezdomovci dělali jako všechno sami. Sázeli si zeleninu, sklízeli ovoce. Co vypěstovali, to měli. Ale všechno sami si dělali. Zabíli si prase a dělali si tam zabijačku. A byli tam hrozně spokojení.“ (resp. č. 8)

Skupina pokyvovala souhlasně hlavami a vydávala neverbální zvuky.

D. Pobytová služba

Celkově vzato se respondentky nestavěly proti konceptu sociálního zemědělství negativně, objevilo se však několik aspektů, které rozhodovaly, zda by koncept mohl fungovat i jako pobytová služba pro seniory. Jedním z nich byl například argument týkající se jistoty, která spadá do již zmiňované potřeby bezpečí.

„Člověk by si tam mohl dožít.“ (resp. č. 10)

Další respondentka uvítala tuto možnost rovněž, ale zároveň objasnila své obavy.

„Kde je ale záruka, že když se tam farma ujme toho seniora, že si ho tam nechají až do konce? Že ho pak někde nestrčí? Nikdo si tě neveme, když už jsi nemohoucí, to tě žádný domov už neveme. To by asi muselo být podchyceno papírově, právnicky. Musel by mít tu záruku nějakou, pak by to bylo dobrý. Mně by se to líbilo.“ (resp. č. 2)

Ostatní zúčastněné pokyvovaly souhlasně hlavami a pustily se do soukromých debat mezi sebou, přičemž nebylo rozumět jejich vyjádřením.

Tento názor podtrhuje šetření ombudsmana Varvařovského, o kterém se zmiňuji v kapitole Domovy pro seniory. Přestože zjištění Varvařovského, že senioři, kteří jeví jisté známky nemoci či závislosti na návykových látkách, bojují s nevídaností domovů pro seniory v péči o ně, proběhlo již v roce 2013, zůstává tento fakt nepozměněn a seniorky si jsou tohoto faktu velmi dobře vědomy. Dále souhlasím s respondentkou, že senior by měl mít jistotu, že pokud odejde do domova pro seniory v podobě sociální farmy, bude moci v tomto prostředí zůstat, i když se objeví nějaká duševní nemoc nebo zdravotní omezení.

E. Zkušenosti farmáře

V této kategorii některé respondentky vyjadřovaly své obavy z nejistoty, které přinášejí nové přístupy. Obavy z toho, zda dnešní farmář, kterého vnímaly jako mladého člověka, je dostatečně zkušený a zvládne zastat práci jak na farmě, tak i v zajištění sociálních služeb. Pokud by se však ukázalo, že farmář je schopný vést farmu i zajistit na ní sociální služby, pak by koncept respondentky přijaly jako prospěšný pro seniora.

„My jsme měli doma hospodářství, já jsem chodila pomáhat a to je práce a práce. Ti mladí si to neuvědomují, kolik je toho na práci, kolik je toho a do čeho se pouští. Dobytek a pole. Až by si zkusili, kolik je práce kolem toho, aby vydělali. Museli by vědět, kolik práce to obnáší. V noci vstávat k dobytku, to ti mladí vůbec neví. Urodí se – neurodí.“ (resp. č. 5)

Některé respondentky souhlasně pokyvovaly hlavou, jiné jen tak seděly a nic neříkaly. Zdálo se, že je problém farmářovy zkušenosti netíží.

Další negativní názor na spolupráci seniora se sociální farmou se týkal organizace celkové služby a bezpečnosti při práci a pobytu. Z rozhovoru jsem však vycítila, že se nejednalo o strach o seniora, ale o to, že se nikomu nebude chtít riskovat, že by mohlo dojít k nějakému úrazu seniora na farmě.

„Tak můj názor na to je, že je to nerealistický. Kdo se bude na farmě starat o seniory? Dyt' tam na to není čas. Víš, co má farmář práce? Ted' ten senior tam ještě někam spadne a bude z toho malér. To nikdo dělat nebude.“ (resp. č. 3).

Janebová popisuje, že je důležité, jaké člověk zaujme postavení proti přírodě. Dle ní lidé mají potřebu pomáhat, a na tomto principu funguje i sociální zemědělství. Sociální zemědělství nabízí ideální podmínky pro služby určené právě sociálně vyloučeným lidem, kam spadají i senioři. Hlavní snahou je začlenit člověka zpět do společnosti a pomoci mu předejít (odstranit) deprese, stavy úzkosti, dodat sílu a chuť do života tím, že pomocí práce a kontaktu s lidmi, půdou a zvířaty a vytvářením si vazeb mezi sebou dává životu smysl.

Přestože je názor negativní, cítím, že se jedná spíše o obavu, kterou by například návštěva farmy spolupracující se sociální službou pro seniory odbourala. Při zpracování dat z nahrávky jsem si uvědomila, že zde došlo z mé strany k pochybení, jelikož jsem pravděpodobně nedostatečně vysvětlila pojem nabízených sociálních služeb. Pokud bych například argumentovala, že na sociální farmě by byl zajištěn asistent (pečovatel), který by na seniora dohlížel dle jeho potřeb a pomáhal mu překonávat překážky tak, aby senior zůstal co nejvíc soběstačný, a přesto zabezpečený, možná že by se tento názor neobjevil.

F. Typy seniorů

Při diskusi se přišlo na to, že je třeba si nejdříve vyjasnit, o jakém seniorovi se hovoří, aby se dalo odpovědět na otázku vhodnosti přístupu pro seniory. Dle respondentek totiž nelze seniora chápat všeobecně. Velký důraz byl kladen na jeho zdravotní stav, na jeho fyzickou kondici a individuální postoj k životu. Dále také na to, kde vyrostl, zda ve městě nebo na vesnici, na co je zvyklý a tak podobně. Toto všechno mělo pro respondentky velký význam a na základě těchto faktů se rozhodovaly, zda koncept vhodný je či nikoliv.

Z diskuse vyšlo najevo, že respondentky vnímají dva rozdílné typy seniorů. **První typ** byl senior ještě aktivní, čilý a soběstačný a také často respondentkami nazývaný „mladý“, přestože věk nehrál dle jejich slov v označení roli. **Druhý typ** seniora byl nemocný, závislý na pomoci druhé osoby, třeba i jen částečně, neschopný aktivně pracovat, neboli „starý“ člověk.

Respondentky na základě svého typového rozdělení usuzovaly, pro jakého seniora by koncept sociálního zemědělství vhodný byl a pro kterého spíše ne.

První typ by byl na sociální farmu dle respondentek nejvhodnější, avšak zároveň by mohl být pracovně příliš vytížený.

„Ten, co může dělat, tak bude dělat doma a nebude ještě někam na farmu k někomu chodit pomáhat a ten, co už dělat nemůže, tak ten zase co by tam s ním dělali?“ (resp. č. 1)

Zde si dovoluji argumentovat Hudcovou (2015), která říká, že farmář vnímá klienty jako sobě rovné. Chápu však, že pro seniora může být těžké umět si představit farmáře jako chápajícího, trpělivého a sociálně založeného člověka.

Druhý typ seniora by byl dle slov respondentek chápán jako obtíž, jelikož by jeho výkon na farmě byl ovlivněn jeho fyzickým a zdravotním stavem.

„Pro mladého seniora by to bylo vhodné, ale pro starýho už ne.“ (resp. 1)

Zde se skupina rozdělila, některé respondentky uváděly, že do určité míry by senior mohl být závislý na pomoci druhé osoby.

„Kdyby se už nemohl postavit. To už je jim pak jedno, jestli leží v domově pro seniory nebo na někde na farmě.“ (resp. č. 7)

Tuto typologii, jak uvádím v teoretické části své práce, podepírá teorie Koukolíka, jenž říká, že ne věk, ale životní postoj určuje úspěšnost stárnutí. Dodala bych, že od životního postoje se odvíjí i kvalita života a jeho rozmanitost. Je pouze na odvaze a povaze člověka, jaké zážitky a prožitky svému srdci a tělu dovolí. Nutno podotknout, že seniorky v této kategorii uváděly, že nemohoucímu seniorovi je jedno, kde je, avšak při představě, že se jedná o někoho blízkého nebo je samotné, chtěly, jak vyšlo najevo v jedné předchozí kategorii, ujistit, že by senior na sociální farmě mohl dožít za všech podmínek, což jejich teorii o tom, že je jedno, kde člověk leží, vyvrací.

Při rozlišování, zda je vhodnější městský či venkovský typ seniora, došlo ve skupině k mírnému konfliktu, který netrval nijak dlouho. Tento konflikt byl prvním a jediným v průběhu celé diskuse.

„Možná, že by to bylo spíš pro nějakého měšťáka než pro vesničana. Vesničan, když může, tak dělá doma furt, tak proč by jezdil na farmu? Ale ve městě se může senior nudit.“ (resp. č. 10)

Reakce ostatních respondentek byla velice bouřlivá. Místností se na chvíli ozýval silný hukot slov, kterým nebylo možno rozumět. Respondentce č. 2 se podařilo přehlušit ostatní, čímž se všechny zúčastněné ztišily.

„No ale zase lidi z města nejsou zvyklý něco dělat, když jsi zvyklá celý život být ve městě, tak nebudeš chtít na starý kolena jít dělat na pole.“ (resp. č. 2)

Tento ohlas se setkal s pozitivní reakcí ostatních. Debata se na chvíli odklonila do filozofování o tom, co asi dělá člověk ve městě celý den. Následně se však posledním názorem navrátila zpět k tématu. Tento názor již nevyvolal žádnou bouřlivou reakci, pouze krčení rameny ostatních a posunky hlav na důkaz toho, že tohle nemůže nikdo vědět jistě.

„Ten, co měl doma dobytek, tak ten by mohl jít na sociální farmu, ale kolik lidí tady na vesnici mají jen barák, bez zahrady, ti by třeba šli do domova pro seniory.“ (resp. č. 1)

Dle mého uvážení o tom, zda je senior vhodný pro to stát se klientem sociální farmy, nerozhoduje místo narození, životní historie ani zdravotní stav. Jistě, pokud chceme, aby člověk na farmě aktivně pracoval, pak by zdravotní stav i zkušenosti mohly mít svůj vliv. Pokud chceme, aby se člověk na farmě cítil dobře, ne-li jako doma, pak je individuální přístup ke klientovi a k jeho potřebám zásadní.

5.2.2 Dílčí cíl 2: Zjistit, jestli by senioři uvítali koncept sociální zemědělství jako pozitivní alternativu činnosti domova pro seniory

Na počátku diskuse respondentky vyjadřovaly názory, jež nenaplňovaly mé očekávání. Jejich odpovědi mě překvapovaly, ale snažila jsem se zůstat neutrální a nedávat najevo svůj nesouhlas nebo názor na situaci. Stávalo se, že se respondentky od tématu odkloňovaly a přeskakovaly k jiným existujícím službám, které ale se sociální farmou neměly nic společného. Odvolávaly se na to, že nic takového neexistuje a tato představa byla pro ně náročná. Požádala jsem je, zda by to mohly alespoň zkusit. Nakonec se mi je podařilo přesvědčit k simulování fiktivní farmy se sociální službou, což pomohlo v pokračování výzkumu. Z tohoto důvodu mi přišlo, že naplnit tento dílčí cíl bylo obtížnější, než tomu bylo u dílčího cíle předchozího. Téměř ihned po tom, se začaly objevovat velice kladné názory ve prospěch sociálního zemědělství.

A. Výhody sociálního zemědělství

Jednou z výhod sociálního zemědělství respondentky uváděly prostorové možnosti farem. Naopak o domovech pro seniory se vyjadřovaly ve smyslu uzavření

v místnosti – budově bez možnosti být třeba chvíli sám, pokud člověk potřebuje. Přestože samota byla v předchozích kategoriích považována za negativní vjem, na druhou stranu je pro respondentky výhodou tuto možnost mít, pokud by člověk potřeboval.

„No na farmě je větší prostor, že? Než tam v jedné místnosti tři sedět a hádat se třeba.“ (resp. č. 8)

Ostatní zúčastněné se zasmály faktu, že se lidé v domovech často hádají a vyměnily si mezi sebou několik humorných zážitků, které zaslechly o jedné společné známé, momentálně žijící v domovech pro seniory, která údajně, přestože je na invalidním vozíku, chodí pomáhat vařit do kuchyně, jelikož se nesnese se svou spolubydlící. Následně se ale vrátily zpět k tématu výhod sociální farmy.

„Můžeš trochu utýct, schovat se někam nebo se jít projít, no.“ (resp. č. 2)

Dále respondentky projevíly touhu potom předat něco ze svých dovedností a zkušeností mladší generaci a zároveň třeba i se něčemu novému naučit. Tuto činnost si uměly na sociálně farmě představit, pokud by farmář měl děti, nebo by na farmu docházely rovněž děti.

„Když se spojí práce starých lidí s dětmi, že dětem ukazují, jak se šije, nebo ušijí spolu nějakou panenku, nebo co kdo umí a chce dělat, že by to naučil ty mladý děcka.“ (resp. č. 3)

Ostatní respondentky zamyšleně přemýšlely a kývaly hlavou na souhlas. Zdálo se, že každá přemýšlí, co by mohla naučit děti ona. Zároveň se objevil i názor, že by i farma a lidé na ni mohli předat nové informace nebo dovednost seniorovi.

„...že bych se něco nového naučila...“ (resp. č. 8)

Hudcová (2015) podpírá názory respondentek v tom, že klienti v domovech si opravdu často na nedostatek místa a soukromý stěžují. Farma naopak nabízí úkryt před lidmi a prostor pro to být se svými myšlenkami sám.

6 Shrnutí výsledků a diskuse

V této kapitole popíši, zda došlo k naplnění cílů, které jsem si pro svůj výzkum určila, a ke kterým novým informacím výzkum přispěl.

6.1 Dílčí cíl 1: Zjistit, zda senioři vnímají koncept sociálního zemědělství jako vhodný pro práci se seniory

Zpočátku byl postoj respondentek velice skeptický až negativní. Žádná si neuměla představit, že by něco takového mohlo existovat. Vnímaly tento koncept jako nevhodný, jelikož, jak již bylo řečeno, senior nemůže měřit svou sílu s farmářem. Po ujasnění si určitých detailů, že senior by nebyl plnohodnotným zaměstnancem, ale spíše členem rodiny s možností pomáhat, jak by sám uměl, chtěl nebo stačil, se respondentkám tento koncept velmi zalíbil. Sociální farmu vnímaly kladně v podobě ubytovacího zařízení pro seniory, ale i denního stacionáře. Jako pozitivní aspekt uváděly možnost uspokojování potřeb seniora. Začaly chápat sociální farmu jako místo, kde je senior v kolektivu, může se realizovat, komunikovat s ostatními, vypravovat a třeba se i něčemu novému naučit.

Vzhledem k tomu, že senior nemůže zastat tak těžkou práci jako ostatní zdraví a mladší jedinci, je jeho postavení mezi respondentkami chápáno spíše jako přítěž. Tento přístup si respondentky udržely až do konce diskuse.

6.2 Dílčí cíl 2: Zjistit, jestli by senioři uvítali koncept sociálního zemědělství jako pozitivní alternativu činnosti domova pro seniory

Jako pozitivní stránka sociálního zemědělství byl uveden fakt, že se jedná o pobyt v přirozenějším prostředí, než jsou městské domovy pro seniory, a s aktivitami, které jsou rovněž jim běžné anebo pro ně zajímavé a s naučným charakterem. Celková volnost a vzdušnost prostředí farmy se respondentkám zamlouvala. Jako další aspekt výhod uváděly, že na farmě si lidé mohou najít svůj kout k relaxaci a samotě, pokud o ni stojí, jelikož je prostorově štedrá. Během diskuze nebylo vysloveno přání být umístěn do domova pro seniory ani na sociální farmu. Objevily se

však názory, že sociální farma by mohla být volbou některých respondentek, pokud by se ocitly v situaci, která je k rozhodování bude nutit. Jako další pozitivum seniorky vnímaly samotnou možnost volby, a to i přestože všechny počítají s tím, že se o ně postará jejich rodina. Celkově se respondentky k tomuto konceptu přikláněly, přestože nevěřily, že by mohl vzniknout, nebo dokonce fungovat. Pokud by se ale něco takového uskutečnilo, byly by za tuto alternativu rády a dávaly by jí před klasickým domovem pro seniory přednost.

7 Závěr

Cílem teoretické části práce bylo popsat koncept sociálního zemědělství, jelikož je tento koncept stále v České republice poměrně nový a neznámý. Dále bylo cílem vysvětlit důležitost prostředí, ve kterém se člověk nachází, a to konkrétně již se zaměřením na cílovou skupinu seniorů. Také bylo důležité poukázat na možné propojení mezi konceptem sociálního zemědělství a seniory jako klienty sociální farmy. Teoretickou část práce vnímám jako důležitou oporu pro výzkumnou část. **Cílem výzkumu** bylo následně pomocí kvalitativního výzkumu zjistit, zda senioři vnímají koncept sociálního zemědělství jako vhodný pro práci se seniory a zda by tento koncept uvítali jako alternativu činnosti domova pro seniory.

Důležitá data k tomu, aby mohl být cíl této bakalářské práce naplněn, jsem získala pomocí kvalitativního výzkumu, metody záměrného (účelového) výběru respondentů, focus group a metodou fixace dat, což byla audio nahrávka diskuse na telefon. Tato data byla následně zanalyzována pomocí otevřeného kódování a axiálního kódování. Na základě těchto analýz v této kapitole shrnu, jak byly cíle naplněny.

Výsledky analýzy byly rozděleny na **Vnímání vhodnosti konceptu pro seniory** a **Uvítání konceptu jako alternativy činnosti domovů pro seniory**. Výsledky týkající se první části analýzy přinesly poznatek, že se senioři vnímají jako **příťaž pro společnost**, a to už v momentě, kdy nemohou vykonávat srovnatelnou práci s mladší generací. Dle mého názoru tato informace svědčí o nedostatečné pozornosti společnosti vůči seniorům. Nevnímám však, že tento problém je řešitelný sociální službou, ale spíše nápravou společenských vztahů.

O vhodnosti konceptu sociálního zemědělství pro seniory rozhoduje několik důležitých aspektů, které jsou velice individuální. Může se jednat o zdravotní stav seniora, zda je aktivní, do jaké míry se o sebe dokáže starat, jestli je z města nebo z vesnice zda má kladný vztah k přírodě a k práci v ní. Dle respondentek je nutno přistupovat individuálně. Musím říct, že zde mě překvapily reakce seniorek, jelikož sama vnímám tento koncept jako velice vhodný pro seniory, a to i v případě, že senior již nezvládá péči o sebe sama. Přijde mi přirozenější umístění starého a třeba i nemohoucího člověka na farmu, mezi lidi, kteří fungují v přirozeném – ne uměle vytvořeném - prostředí. Stejně tak jako pro seniora bude přínosem dožít v domácím prostředí farmy ve společnosti lidí, které si již stihl oblíbit, bude i jeho

přítomnost mít pozitivní vliv na ty, kteří s ním budou jeho dny na farmě prožívat. Na farmě budou mladí lidé a děti. Pokud děti budou vyrůstat v domově, kde se starému člověku pomáhá, respektují se jeho potřeby a pečují se o něj, přijmou tuto informaci jako přirozený průběh života a dovolím si spekulovat, že by tuto informaci mohly předávat další generaci, což by do budoucna mohlo mít pozitivní dopad na domácí péči o seniory.

V druhé části analýzy se objevuje **negativní postoj vůči novému a neexistujícímu**. Přestože respondentky došly k názoru, že sociální zemědělství by bylo velmi dobrým přístupem v práci se seniory a že by o to všeobecně zájem byl, celá myšlenka byla zatracována, jelikož tento koncept v České republice zatím ještě neexistuje. Cítím, že celkově víra společnosti v dobrou věc je fyzicky i psychicky velice náročná. Je o tolik jednodušší se poddat negativní myšlence, že něco nebude fungovat, a tudíž se tím není třeba ani zaobírat, než si s tou myšlenkou pohrát, zkusit se poprat s tím, co je třeba pro to, aby to fungovalo, udělat. Musím uznat, že jen samotné obhajování myšlenky při diskusi stálo spoustu energie, která by mohla kdekoho odradit od pokračování. Pro zkušeného sociálního pracovníka by mohlo být oporou, že pokud by se podařilo sociální farmu se sociální službou pro seniory vytvořit, byl to koncept chtěný a „zajímavý“.

Poslední zjištění, ke kterému během výzkumu došlo, byl **postoj k nemohoucímu** seniorovi. Z výzkumu vyšlo najevo, že respondentky vnímají tzv. „ležáka¹⁵“ za nejen nevyhovujícího pro pobyt na sociální farmě, ale hlavně, že u „takového“ člověka je již jedno, kde leží, a proto by měl být umístěn do domova pro seniory a ne na farmu. Zároveň se, ale respondentky se shodly na tom, že na sociální farmu může senior, který je alespoň do jisté míry aktivní a soběstačný. Pokud se z něj postupem času stává člověk závislý na druhé osobě anebo „ležák“, pak je v pořádku, když na farmě zůstane (dožije). Respondentky by navíc jako budoucí klientky chtěly nějakou garanci toho, že je nikdo kvůli jejich nemohoucímu stavu nepřesune do jiného zařízení. Domnívám se, že zde respondentky zachytily přesný úkaz toho, co se stane, když má člověk vůči někomu nějaké předsudky, a přitom si stačí představit sama sebe v dané situaci a názor se může rychle změnit. Tomu prvnímu „ležáku“ je to jedno, ale tomu druhému (mně) to jedno není. Ten první už o tom ale rozhodnout nestihl a ten druhý ještě může.

¹⁵ Ležák – slangové označení člověka, který pro špatný zdravotní stav pouze leží na lůžku. Zpravidla se toto označení používá u klientů léčebny dlouhodobě nemocných.

Teoretická část i výzkumná část mé práce by mohla najít uplatnění v sociálních službách orientujících se na sociální podnikání nebo třeba pomoci novým neziskovým organizacím vznikajícím za účelem podpory seniorů. Moje práce by také mohla být podnětem k projektu sociální farmy se sociálními službami pro seniory. Ale také by mohla být rozšířena o další výzkum.

8 Seznam zdrojů

- BEDNÁRIKOVÁ, D., FRANCOVÁ, P. 2011. *Studie infrastruktury sociální ekonomiky v ČR – plná verze*. Nová ekonomika. Praha: [on-line]. Dostupné z http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/images/pdf/Studie_infrastruktury_TESSEA_plna_verze_podzim2011.pdf [cit. 18. 12. 2016].
- BOWLES, K. 2017. Absolventská práce *Sociální zemědělství z pohledu ekologické perspektivy* CARITAS - VOŠ sociální Olomouc. Olomouc: [on-line]. Dostupné z https://is.caritas-vos.cz/auth/th/13733/caritas_v/Bowles_Kristyna_AP_2017.pdf [cit. 22. 6. 2017].
- České sociální podnikání – Principy a definice. [<http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/cz/>] [on-line]. Dostupné z http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/images/pdf/Studie_infrastruktury_TESSEA_plna_verze_podzim2011.pdf [posl. akt. neuvědlena] [cit. 18. 12. 2016].
- DISMAN, M. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0139-7.
- HALAMKOVÁ, J., 2008. Bakalářská práce – Sociální izolace klientů domovů pro seniory Masarykova univerzita v Brně. Brno: [on-line]. Dostupné
- HASSINK, J., VAN DIJK, M. (eds.). 2006. *Farming for health: green-care farming across Europe and the United States of America*. Dordrecht: Springer. Wageningen UR frontis series, v. 13. ISBN 1-4020-4541-7.
- HAŠKOVCOVÁ, H. 2010. *Fenomén stáří*. 2. vyd., podstatně přeprac. a dopl. Praha: Havlíček Brain Team. ISBN 978-80-87109-19-9.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-040-2.
- HOLCZEROVÁ, V., DVOŘÁČKOVÁ, D. 2013. *Volnočasové aktivity pro seniory*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4697-5.
- HROZENSKÁ, M., DVOŘÁČKOVÁ, D. 2013. *Sociální péče o seniory*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4139-0.
- HUDCOVÁ, E. 2015. Bakalářská práce – *Sociální zemědělství: inovace pro sociální práci*. Karlova univerzita v Praze: [on-line]. Dostupné z https://is.jabok.cz/th/5505/jabok_b/ [cit. 26. 2. 2017].

- CHOVANEC, T., HUDCOVÁ E., MOUDRÝ J. 2015. *Sociální zemědělství: dokument zpracovaný v rámci pracovní komise sociálního zemědělství při Ministerstvu zemědělství*. Praha: Ministerstvo zemědělství. ISBN 978-80-7434-213-4.
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Teorie a metody sociální práce - reflexivní přístup*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7435-374-1.
- JANEČKOVÁ, H., VACKOVÁ, M. 2010. *Reminiscence: využití vzpomínek při práci se seniory*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-581-3.
- JANKŮ, K. 2013. „Terapie ve speciální pedagogice – Základy a obecná vymezení“ [online] [cit. 5. 3. 2017]. Dostupné z http://projekty.osu.cz/svp/opory/PdF_Janku_Terapie-1.pdf
- KEMP, S. P., WHITTAKER, J. K., TRACY, E. M. 1997. *Person-environment practice: the social ecology of interpersonal helping*. New York: Aldine de Gruyter. ISBN 0202361039.
- KOUKOLÍK, F. 2014. *Metuzalém: o stárnutí a stáří*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2464-8.
- KOVÁČ, D. 2004. „Quality of life: A megaconcept of coming époque“ . <http://www.pabst-publishers.de> [on-line]. Dostupné z http://www.pabst-publishers.de/psychology-science/supp01-2004/ps_supp1_2004_167-186.pdf [cit. 5. 3. 2017].
- KRIVOŠÍKOVÁ, M. 2011. *Úvod do ergoterapie*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2699-1.
- KUBALČÍKOVÁ, K. 2015. *Sociální práce se seniory v kontextu kritické gerontologie*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-7864-2.
- MENŠÍKOVÁ, Š. 2014. Bakalářská práce - *Hodnocení pobytového zařízení seniory* Ostravská univerzita v Ostravě. Ostrava: [on-line]. Dostupné z: http://www.socialniprace.cz/soubory/diplomky%20z%20FSS%20OU/BP_Mensikova_2014%20Copy.pdf
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada. Psyché (Grada). ISBN 8024713624.
- MOJŽÍŠOVÁ, A. Rok neuveden. *Teorie a metody sociální práce*. OSPOD, České Budějovice: [on-line]. Dostupné z http://www.ospod.cz/e_download.php?file=data/editor/41cs_1.pdf&original=teorie_a_metody_socialni_prace.pdf [cit. 18. 12. 2016].

- MPSV – Rok neuveden. „Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013–2017“. www.mpsv.cz [on-line]. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/14540/III_vlada_Akni_plan_starnuti.pdf [cit. 7. 3. 2017].
- NAVRÁTIL, P. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman. ISBN 80-903070-0-0.
- PETRICS, H. 2014, „*Social farming (also called care farming): an innovative approach for promoting women's economic empowerment, decent rural employment and social inclusion. What works in developing countries?*“. <http://www.fao.org/home/en/> [on-line]. Dostupné z <http://www.fao.org/fsnforum/activities/discussions/care-farming> [cit. 26. 2. 2017].
- PETŘEKOVÁ, M. 2014. Absolventská práce *Green care v Nizozemí - možná inspirace pro českou sociální práci?* CARITAS - VOŠ sociální Olomouc. Olomouc: [on-line]. Dostupné z: https://is.caritas-vos.cz/auth/th/13282/caritas_v/Absolventska_prace_Petrekova_Marieke.pdf [cit. 18. 12. 2016].
- PICHAUD, C., THAREAU, I. 1998. *Soužití se staršími lidmi: praktické informace pro ty, kdo doma pečují o staré lidi, i pro sociální a zdravotnické pracovníky*. Přeložil KOZLÍKOVÁ, A. Praha: Portál. Sociální práce. ISBN 80-7178-184-3.
- PROSOVÁ, I. 2012. Bakalářská práce – *Green care – práce na farmě jako způsob terapie* Masarykova univerzita v Brně. Brno: [on-line]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/273907/fss_m/diplo.tisk-pdf.pdf [cit. 16. 12. 2016].
- RODOVÁ, Z. 2015. „*Co je ergoterapie*“. <http://www.ergoterapie.org>. [on-line]. Dostupné z <http://www.ergoterapie.org/Page.aspx?PageHierarchyID=42&PageIndex=1&PageID=1&node=34&ParentPageID=37> [cit. 5. 3. 2017].
- SEDLÁKOVÁ, R. 2014. *Výzkum médií: nejužívanější metody a techniky*. Praha: Grada. Žurnalistika a komunikace. ISBN 978-80-247-3568-9.
- SEMPIK, J., HINE, R., WILCOX, D. (eds.). 2010. *Green care: a conceptual framework*. Loughborough: Loughborough University. ISBN 9781907382239.
- Social farming Features on RTE Nationwide. 2014. <https://www.youtube.com>. [on-line]. Dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=K8F4eQ51vG4> [cit. 5. 3. 2017].
- SPOLEK TESSEA ČR. Rok neuveden. *Stanovy*. <http://www.tessea.cz/>. [on-line]. Dostupné z <http://www.tessea.cz/tessea-o-nas/stanovy> [cit. 7. 2. 2017].

- STEWART, D. W., SHAMDASANI, P. N. 1990. *Focus groups: theory and practice*. Newbury Park, Calif.: Sage Publications. ISBN 0-8039-3390-8.
- STRAUSS, A. L., CORBIN, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce. SCAN. ISBN 808583460x.
- ŠPATENKOVÁ, N., BOLOMSKÁ, B. 2011. *Reminiscenční terapie*. Praha: Galén. ISBN 9788072627110.
- VARVAŘOVSKÝ, P. 2013. „Zaostřeno na péči o seniory“. <http://www.socialniprace.cz> [on-line]. Dostupné z <http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=0&clanek=83> [cit. 7. 3. 2017].
- WILLEMS, J. 2012. Stanovisko EHSV k tématu Sociální zemědělství – ekologická péče a politiky v sociální a zdravotní oblasti. Evropský hospodářský a sociální výbor. Brusel: [on-line]. Dostupné z: http://www.socialni-zemedelstvi.cz/wrs_frontend/download.php?file=ces1236-2012-00-00-tra-ac-cs.doc¶m=140961 [cit. 18. 12. 2016].
- z: https://is.muni.cz/th/142527/lf_b/Socialni_izolace_klientu_domovu_pro_seniory.txt [cit. 26. 2. 2017].
- ZÁKON č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. <https://www.zakonyprolidi.cz> [on-line]. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108> [cit. 18. 12. 2016].
- ZÁKON č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti. <https://www.zakonyprolidi.cz> [on-line]. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-435> [cit. 18. 12. 2016].